

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf.

November, December. 1881.

6-ik füzet

BÉKE KISÉRTMÉNYEK.

Lord Stanhope (Chesterfield)-nek a fia tanuságára irt levelei 23-kában azt olvassuk: „az életben a legfontosabb pontok egyike az ildom, mi abban áll, hogy ha mindent a maga helyén, idejében és módjával cselekszünk. Mert sok van a mit bizonyos helyen és időben illik, de másokban igen esetlen volna tennünk. Pl. illő és a maga rendén van, hogy a napnak egy részében játszodjál; de értheted, hogy esetlen és időtlen dolog volna a sárkányoddal mulatoznod, vagy tekével játszodnod, mikor a tanítóddal vagy. Jól táncolni illő és ildomos, de aztán csak bálban vagy társaságban táncolj; mert ha a templomban vagy temetőben táncolnál, bolondnak tartanának. Reménylem, hogy e példákából megérted, mi az ildom, mely latinul *decorum*, görögül *κρεπον*. Cicero így jellemzi: *sic hoc decorum elucet in vita, movet approbationem eorum quibuscum vivitur ordine et constantia et moderatione dictorum omnium et factorum.*” — A kilencz éves fiúnak adott oktatást nyolcz év multával imigy ismétli más oldalról fogva L. Stanhope: „Az a ki nem bir parancsolni a figyelmének, vagy nem tudja az előtte való tárgyra irányozni, sem komoly ügyekre, sem mulatságokra nem alkalmas; az embernek el kell vonni minden idegen tárgytól az eszét. Ha valaki bálban, lakomában, vagy mulató kiránduláson lévén, egy Euclidesi feladat megfejtésén törné az eszét, hitvány tagja lenne a társaságnak; vagy ha írószobájában egy feladatot tanulmányozva egy menuetteről elmélkednék, aligha derék matematikus lenne stb.“

Mindezeket egy könyv olvasása juttatá eszembe, melynek szerzője ki akarja békíteni a theologusokat a — darwinismussal.

A jó-akarát szép, de nem méltányolhatjuk teljesen, mig tekintetbe nem veszünk két kérdést: „Van-é szükség a czélra?“ és „biztosítják-é elérését a szerző használta eszközök?“ Az elsőhöz csak később szólhatok, a másodikra feleljen egy rövid elemzés.

Sz. bevezetésül ismertetését adja a darwinismusnak oly alakban, hogy kimutatja micsoda okok birták reá a természet-

tudósokat, hogy a szóban forgó tant elfogadják? Sz. okait azonban csak egyre vihetni tulajdonképp: u. m. arra, hogy a természettudósoknak két tan között kellett választani, melyek közül az elsőt nem csak hiányosnak, hanem merőben haszonvehetetlennel találván, a másodikat fogadták el. Az ügy t. i. Sz. szerint így állana:

„A Darwin-féle elméletben van régi, és van új. . . A régi a származás-tan, az új az átalakulás-elmélete.“¹⁾

Az elsőt ismét szembe állítja egy más szintén régi elmélettel: az önnemzéstannal²⁾, és bizonyítja hosszasan, hogy a kettő közül csak is az előbbit választhatták a természettudósok. Ez ellen — átlólag — nincs kifogás, hanem — oldalaslag — egy bökkenő tátong. Sz. ugyanis nem úgy jár el a dologban mint békeapostol, hanem mint diploma-ta. A vita tárgyait nem valódi mivoltukban, hanem elnevezésekkel meghamisítva állítja elé.

Az első — csekélyebb — ferdítés abban rejlik, hogy a Lamarck-Darwin-féle származástan különbözik a korábbi megfelelő tantól. Ennek t. i. az volt az elve, hogy „omne vivum ex ovo“; az újabbnak pedig az, hogy: „omne organicum ex protoplasmate.“ A különbség magyarázatába nem ereszkedem, mert elmondtam nagyjában a „teremtés és fejlődés“ című cikkemben.*) Lépünk hát a második, a fontosabb hamisításhoz.

Ez az Izsák pátriárcha tanakodására emlékeztet: „a szó a Jákob szava, de a kéz az Ézsau keze.“ Sz. „önnemzéstant“ mond és teremtéstant ért alatta. És valóban minden okot és vádat a mit amaz ellen intéz, emez és még találóbban vehet magára³⁾. Ám de a teremtés elvét theologusokkal szembe se olajágnak se bünbagnak nem használhatta, tehát a generatio spontaneat kellett szemfényvesztésnek eléállítani. Ilyes bábu ellen aztán könnyű volt harcot víni, melyet a theologus közönnyel nézhetett s a mely a békülők hajlamot nem csökken-

¹⁾ Németül: Abstammungslehre és Darwin'sche Umwandlungstheorie. A másodiknál hihetőleg azért ismétli Darwin nevét, ne hogy az Ovidius átalakulásai jussanak eszébe az olvasónak.

²⁾ Urzeugungstheorie. Ismeretesebb a „generatio aequivoca“ v. „gen. spontanea“ nevek alatt.

³⁾ Találóbban mondom, mert az Abstammungslehre s az Urzeugungstheorie közt, csak itt-ott vivotott csata, (legutoljára Pasteur és Pouchet közt) de általános háboru felettök a tudós világban nem volt. Hogy a nyüvet a sajt termi, soha sem hitte természetvizsgáló.

*) L. e nagyérdékű cikket „Ker. Magvető“ 1878. 6-ik fűz. Szerk.

tette; holott ha a teremtés ellen indít Sz. hadjáratot, ellenszenvet gerjeszt vala vele. Tehát politikai fogás, ha tetszik, jó is, de a tudományokban nincs helye, és látni való, hogy a békéltetés munkája nem igen ajánlatosan mutatja bé magát. De majd tán jobbra fordul; mert hiszen még most csak a visszaján vagyunk, u. m. arról értesülénk, hogy minő nézetet nem vall magáénak a természettudós világ.

Az pedig a mit vall, elébb is a diadalát ülő származástán, melynek előnyeit élénk és kecsegtető szinekkel festi Sz. A festmény szép, de hatását megrontja az a baleset, hogy a rajzolásban botránkoztatólág kisíklott a crayon hegye. Itéljen a k. o. szerzőnk saját szavaiból ¹⁾.

„A származástán kevésbé gyökerezik a természettudományi tények ismeretében, semmint sokkal inkább gondolkodásunk módszerében.“ Ez az egyik állítmány. A másik egy pár lappal hátrább, midőn az ellen kel ki, mintha a természet törvényei nem volnának tökélyesen állandók és változhatatlanok ²⁾, imigy hangzik ³⁾. „Az álhatatlanság tanát azzal a lényeges szemrehányással sujthatni, hogy gondolkodó tehetőségünk elleni merényletet foglal magában. Mert az a tehetség a természet mai nap álló természet törvényeiben gyökerezik. Nem gondolhatunk semmi egyebet, hanem csak a mit személyes tapasztalatunk ad kezünkbe.“

¹⁾ „Die Abstammunglehre wurzelt weniger in der Kenntniss von wissenschaftlicher Thatsachen, als vielmehr in der Methode unseres Denkens.“

²⁾ A kérdés az, hogy honnan ismerjük és tudjuk a természeti törvényeket? A felelet az, hogy a természettudósok nyomozásaiból és – hypothesisaiból. Ámde mind az elsőbbek eredményei, mind az utóbbiak állítmányai időszakonként változnak. Mi változott ilyes esetekben? — „A vélemény,“ mondják. Jaj, de azt az elébbi véleményt éppen oly szilárdul hitték a természet valódi törvényeinek, mint későbbre a változottat. Ki kezeskedik róla, hogy emez is nem fog-e változni? Cartesius „örvényeibe“ szintoly erősen hittek, mint későbbre a Newton „vonzalmába“ és a Newton „emanatiójába“ szintogy, mint száz évvel azután a Young „hullámaiba.“ Hadd mondjak egy példát a legújabb időből. A természet tudomány két legújabb dogmája az, 1) hogy „az erő (akár az erély) örökké tartó,“ és 2) hogy „a meleg a mozgásnak egy neme.“ (Heath is a mode of motion.) No már e két állítmány combinatiójából a jőne ki, hogy a nap örökké világít és vég nélkül melegif. Ennek ellenére kiszámította a differentialis calculus, hogy az az „örök erő“ bizonyos számu milliő év mulva elenyészik és a nap kialszik!

³⁾ „Ein wesentlicher Vorwurf, den man der Lehre von der Inconstanz machen kann, ist der das sie ein Attentat gegen unser Denkvermögen enthält. Wir können nichts anders denken, als das, was uns durch unsere persönliche Beobachtung an die Hand gegeben wird.“

Több bizalmam van a k. o. józan eszéhez, mintsem szükségesnek tartanám a két állítványba foglalt ellenmondás és körbe forgást ¹⁾ részletesen mutatni ki. Csak figyeltetni akartam theologusainkat, mennyire szükséges a természettudósoknak akár czáfólo, akár békítő szavait latba vetni mindannyiszor, mikor azok az urak „Euclides“ helyett „menuette“-ről elmélkednek, azaz hatóságuk alá nem tartozó eszméket feszegetnek. Sz. mint fennebb is mondám, jobb diplomata, mintsem ilyesekkel veszélyeztesse hitelét, azért átmenve arra a mi a Darwinismusban új, a megkülönböztető vonásokat higgadtan és magát szorosan a tényekhez tartva adja elé. Így részletezi sorban az alkalmazkodást ²⁾, az örökösödést és alakváltozást ³⁾, a lét feletti küzdelmet ⁴⁾, a természetes válogatást ⁵⁾ és a természeti lények nemzetség fáját ⁶⁾. Mindezekből azt a tanúságot húzza, hogy minden tudománynak szüksége van arra, hogy barátságos lábra állítsa magát a Darwinismussal. Különösen intézi pedig ezt a felszólítást, ahoz a tudományhoz, a mely „eleitől fogva kölcsönösen hátat fordított a zoológiának“ u. m. a theológiához. És itt kezdődik már a békítő kisértmény. Lássuk pontonként.

A) Azzal vádolják a Darwinismust, hogy az embert a majomtól származtatja. Erre Sz. következőleg felel: „Ha a Darwinianus csak arra használná a tudományát, hogy az embereket majomivadékoknak szidja, neveletlen gorombaságot követne el; de ha a származástán alapján azt vizsgálja, minő befolyásoknak köszönheti az ember, hogy teste állati tökéletlenségéből emberi nemes alakra vergődjék, lelke pedig azt a mivelődést nyerje, mely által a legfőbbet, a minden dolgok végökát gondolni bírja, — ha vizsgálódásainak sikerül a világra állati test-alkattal és állati ösztönökkel jövő gyermek kimivelésére nézve új elveket állítani fel, — esztelenség volna követet dozni arra, a ki az emberi nem legmagasabb feladatának új oldalról új támaszokat szolgáltat.“ Ily nemes büszkeséggel dicsekedett az adomabeli rüpök is, hogy ellenfelét meggyógyította, midőn haragjában emennek a hátára csapván a kilisét véletlenül kifokasztotta. Annyról bizonyossá tehetem az olvasót, hogy a jeles physiologus Huxley, a legnagyobb darwinianusok egyike, mestere tudományának ezt az új oldalát ingyen sem sejtí.

¹⁾ Circulus vitiosus.

²⁾ Adaptation. ³⁾ Heredity. Transformism. ⁴⁾ Struggle for existence = Kampf um das Dasein. ⁵⁾ Natural Selection. ⁶⁾ Ontogenia és Phylogenia.

B) Második szemrehányás az, hogy a darwinismus erkölcs és vallás ellen vét. Ezt a vádat két kérdéssel és reájok való felelettel törekszik elhárítani Sz. 1) Miképp fogja fel a darwinianus az ember állását a természettel szembe? F. „Minden neme az állatoknak, csak saját védelmére viseli a létefeletti küzdelemben a fegyvert; csak úgy tökélyes és úgy lehet tartós a létezése, ha az ellentétes viszonyt a természettel szembe a legmagasabb fokra hágtatja. Minden élő lényfajra nézve a legfőbb törvény az önfentartás, az önvédelem. Ez az ember joga is: a természethez való viszonyában csak egyetlen egy gyakorlati álláspont van, t. i. az, hogy az ember a világ középpontja és vele minden egyéb ellentétben áll. Midőn bizonyos állatfajból új faj fejlődik, a legerősebb küzdelmet a legközelebbi rokonaival kell vívnia, mert ezek állanak leginkább útjába. E végett arra kell törekednie, hogy versenyző társait megsemmisítse. Az emberre alkalmazva ez a természeti törvény azt teszi: „Tedd magadat ellentétbe az állatvilággal, kivált azzal az osztályával, a melyik hozzád a legközelebbi rokon.“ Más szóval: „Miveld ki mind inkább-inkább testi és lelki előnyeidet, melyek tégedet az állattól megkülömböztetnek, tökéletesítsd szakadatlanul magadat, tedd a lehető legerősebb ellentétbe az egész természettel és teljesítsd vallás-codexed parancsolatát: „Gyümölcsözöttek és sokasodjatok és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá!“ — Kell-e ennél több theologus urak?

Második kérdés az, hogy mi az ember állása az emberrel szembe? Itt megint az önvédelem dönt s ez azt sugallja, hogy a társas élet az ember fentartására a kedvezőbb életmód. A darwinismusból tanuljuk meg becsülni a familia és a társadalom eszméjét; megtanít továbbá az a tan arra is, hogy a szervezett társadalom elébb való és természetszerűbb mint a communisticus társadalom. Mind ennek következtében: Legfőbb törvény a felebaráti szeretet mint a társas élet alapfeltétele — írja Sz. — és a társadalom kebelében nem szabad más küzdelemnek lenni a létért, hanem csak annak a mely a munka felosztására vezet. A létért való küzdelem kívülre, a természet ellenébe, korlátlan, itt az ökológus érvényes; de ember és ember között korlátozza a küzdelmet a társas élet a felebaráti szeretet elvénél fogva.

Mindezek igen szép dolgok, csak az a kérdés, hogy vajjon Dar:

winismusból ki vagy beléje vannak-e olvasva? Mig ez el lesz döntve, addig csak azt mondjuk hozzája: „A szó a Jákob száva, de a kéz az Ezsau keze.“ Sőt ez az ellentét igen halványul jellemzi azt a kirívó ellenmondást, hogy irtó harcznak és felebaráti szeretetnek egyaránt szolgáljon „a lét feletti küzdelem“ jelszól!

Ezzel tisztába jövéen, lássuk már mi módon áll elébe Sz. a második szemrehányásnak. Itt is a kiindulás helyes és kecsegtető. „A darwinianus, — írja — azt vizsgálja, mit tesz a vallás a társadalom miveltségére és védelmi tehetségére, mit tesz az egyén tökélyesítésére és védelmi tehetségére?“

Kimondott elvéhez, — mely szerint „a történelmi módszer a legnélkülözhetlenebb módszer a tudományban és cselekvésben“ ¹⁾ — hiven, jellemzését és következtetéseit Sz. nem a vallás és vallások benső minőségére, hanem a történelemben mutatkozó eredményeikre alapítja. A vallásokat felosztja természetiekre és erkölcsiekre. E rovatok alatt felveszi rendre a fétisizmust, a polytheismust, az ősök imádó tiszteletét, az izraelitizmust, mohamedanismust és a christianismust. — Megjegyzem, közbevetőleg, hogy a buddhismust elhallgatja. — Felsorolja mindeniknek előnyeit és hátrányait, kimutatja, hogy a felvett tekintetben és sorban az előnyök szaporodnak s hátrányok szaporodnak, minek következtében végre a keresztény vallást mindeniknek felibe helyezi.

Ez mind igen szép és dicséretes és a theologusnak a következtetett eredményre nézve azt kell mondania, hogy „szívesem mit kívánsz többet?“ ²⁾ — Csak az a bökkenő, hogy a történelem, melyre látszik fektetni állításait Sz., ezeket minden lépten-nyomon meghazudtolja.

Lássunk csak egy mutatványt, egyszersmind Sz. modora ismertetéseül. — „A természeti vallások nevezett előnye mellett egy voltaképpi hátrány áll; az embernek embertársaihoz való viszonyára nézve semmi zsinormértéket nem adnak a kezébe, becsők tehát államalkotás tekintetében csekély, nem gátolják, hogy a társadalom ne zilálódjék politikai pártokra, ³⁾

¹⁾ Die historische Methode ist die unerlässlichste Methode der Wissenschaft und der Praxis.

²⁾ Mein Herz, was wünschest du mehr?

³⁾ Én csekély belátással csak egy vallást tudok, a mely ilyest meggátolt, és az a buddhismus.

egymással tüzesen hadakozó philosophiai iskolákra, úgy hogy végre e vizzály alatt a népnek egész erélye megbénult és a külső ellenségnek ajtó és kapu nyílt, a minthogy össze is romlottak a görög iskolák, midőn természeti nyers erők a lét felletti küzdelemre szoritották“ ¹⁾.

Igy Sz. — és mit mond hozzá a történelem? A biz' azt, hogy a görög államokat sem nem a politikai, sem nem a philosophiai ²⁾ — philosophusokkal a nép keveset vagy semmit sem törődött — pártok vizzályai, hanem egy a polytheismus árnyékában gyarapodott és szilárdult hatalmas állam bámulatosan szervezett hadi ereje buktatta meg. Aztán azt is, hogy azt a görögöt minden ziláltsága nem gátolta meg, hogy macedoniai jogar alatt egyesülve Ázsia beljébe ne hatoljon és egy rengeteg birodalmat meg ne hódítson. Végre — ezuttal — azt, hogy a görög cultura még mindig eszményi magasságban lebeg előttünk és hogy három földrész középiskolai oktatása egészen és az egyetemi legnagyobb részben arra a culturára van fektetve.

De általán véve még egyebet is beszél nekünk a történelem. Három nagy és sokáig tartó államot emleget, melynek ketteje u. m. Egyiptom és Róma a polytheismus aegise alatt nevedekett és tartotta fenn magát; a harmadiknak, Chinának pedig az ősök cultusa volt a szoptató és a buddhismus a száraz dajkája. A kereszténység keblén nyugvó Anglia és Amerika is elég nagyok ugyan, de tartósságuk a jövő kérdése. Ennél fogva államalkotásbeli tehetségben ama kettővel szembe előnnyel — kénytelen vagyok e helyen megvallani — nem dicsekedhetik. Ezzel nem huzok le semmit valódi előnyeiből, nem

¹⁾ Neben dem genannten Vortheil der Naturreligionen steht aber ein wesentlicher Nachtheil; sie geben dem Menschen keine Richtschnur in die Hand für sein Verhältniss zum Nebenmenschen, ihr Werth für Staatenbildung ist daher gering, sie verhindern nicht, dass die Gesellschaft sich versplittert in politische Partheyen, philosophischen Schulen, die sich aufs heftigste befehden, dass schliesslich unter diesem Zwiespalt die ganze Energie des Volkes lahm gelegt und den äusseren Feinden Thür und Thor geöffnet wird, wie denn auch die griechischen Schulen und Staaten zusammenbrachen, als sie im Kampf um's Dasein gestellt wurden zwischen naturwüchsige Kräfte.“

²⁾ A „philosophus“ csak azért van hajánál fogva ide czibálva, hogy a theologusokat a közös ellenség, a philosophia ellen szövetkezésre csábítsa. A Sz. védte Darwinismus ugyanis egy szabad ürben lebegő valami a philosophia és materialismus közt. Egy helyen ki is mutatja a foga fehérit, midőn azt állítja, hogy a theologust a Darwinismus elleni előítéleteiben a „philosophia vitte vizre.“

is csökkentem kellő tiszteletét; csak annyit mondok, hogy hamis magasztalás többet árthat a legjobb ügynek is, mint az igazságos gáncs.

A vallásokkal dolgát végezve, végül három eszmét vétet a Darwinismussal pártfogása alá. Ezek: az Istennek (ismeret-
tel és tisztelettel párosult) szeretete, a lélek halhatatlansága és a hit. Jogczimök röviden az, hogy eszközei a haladásnak és tökélyesedésnek, és hogy fegyverül szolgálnak a lét feletti küzdelemben. Ezt már ki gáncsolná? kérdik. Én bizonyosan nem; de hogy száz darwinista közül kilenczvenkilencz nem lesz szerzőnkkel egy véleményen, arról kezem irását adom, s azzal el is készítettem arra a kérdésre, hogy: Bir-é Sz. eszközölni békét a theologusok és Darwinianusok közt? — a felelet, röviden csak a lehet hogy bir talán a vele néálán egyet-
értő — az ilyek száma édes kevés lehet — Darwinianusok és oly theologusok közt, kik Sz. szerint „a dogmaticai szörszál-
hasogatásokra“ keveset vagy semmit sem adnak s a milye-
neket pedig — mint theologusokat — az ujjainkon megszámlálhatunk. Az orthodox darwinianusok és orthodox theologu-
sok két nagy táborra azonban most is szintoly nagy szám-
mal és erővel áll szembe egymással, mint Dr. Gustav Jäger — (hogy nevén nevezzük a gyermeket) — békekisértménye előtt.

De már most azt merem állítani, hogy sem békekisért-
ményekre sem magára a békére a szóba vett ügyben szükség
éppen nincs. Nem mintha attól lehetne tartani, hogy a béke
egy néálán idves versenyt — hogy p. o. melyik fél szolgál-
tasson több adalékot az emberi nem boldogítására — megszün-
tet Ebben bizony sem a Darwinismus — akármit beszél Dr.
Jäger — sem a theologus — kinek mint ilyennek, csak az
egyén lelki idvességére van gondja — nem fáradozik. Hanem
mert lám a béke soha sem versenynek, mit csak valamelyik fél
győzedelme szüntet meg, hanem — széles értelemben vett —
pörnek szokott véget vetni. Pörben pedig mindig valami oly
tárgy forog fenn, mely mind a két félhez tartózkodhatik és min-
denik a jogát akarja érvényesíteni hozzá. Már ilyes tárgy a
mi két felünkre nézve nem létezik, mert mindenik a másiktól
oly, minden rovatban különböző mezőt mivel, hogy egyik a
másik barázdájába, elméletileg tekintve, nem vágthat. Röviden
megmondva az egyik a testi, másik az erkölcsi világban honol

és működik. A kettő pedig emberi tudalom szerint egymástól független. Mert hiszen a philosophiának volna az a hivatata, hogy mind a két világot látogassa s a kettőnek részesei közt közbenjáró legyen. De az a szerencsétlensége, hogy hajójának a Stymphalis szirtek, — a naturalisták és theologusok közt kell áthaladnia s ezek bármennyire is legyenek egymással meg-hasonlva, abban egyetértenek, hogy a philosophia hajócskáját maguk közt összetiporják. E szerint hát minthogy a két világ közt létezni kellő viszonyt és kapcsolatot sem Buddha nihilismusa, sem Plátó ideái, sem Democritus atomjai, sem Berkeley idealismusa, sem Kant Ding an sich-je, sem Hegel dialecticája kideríteni nem bírta, csak egy jövőző philosophiai rendszertől várjuk, hogy felfedezi földünkön, ha t. i. a nap addig ki nem alszik.

Az előrelátható hosszú idő alatt pedig és így napjainkban is, ha a szóban forgó felek akármelyikének egy s más vakmerő vagy gyáva egyéne a másik fél dolgaiba vág, józan eszű ember előtt csak nevetségessé teszi magát, még ha Huxleynek hívnák is, a ki t. i. a legközelebbi napokban tartott dörgedelmes dictiót az „animismus“ ellen.

Ilyes egyén pedig — sajnos de igaz — sok volt és van. Ismertetésök végett különböztessünk ¹⁾. A naturalisták részéről legio azok száma, kik az erkölcsi világ felettök magasan lebegő ideái után kapkodva, minthogy hozzájuk érni nem bírnak, magukhoz akarják lecsalni. Azok t. i. kik életerő, lélek, igaz, szép, jó, isten eszméit gépies szerkezetekkel akarják érzékíteni, — mint képzelik és állítják, — megfoghatókká tenni, s ha ez nem megy, létezésüket meg is tagadni. Ezek a vakmerők, kiket vakmerőségek nem ment meg attól, hogy nevetségessé ne legyenek. Mert méltán kérdi az indus költő: „Miért ne néznők megvetéssel, a ki sikeretleneken fáradozik?“ ²⁾.

¹⁾ Qui bene distinguit, bene docet.

²⁾ Az adagium bizonyos mesés nyolczlábú állatokra vonatkozik, melyek a viharfelleg után ugrándoznak, hogy a magasból lerántsák. Az egész kép megérdemli, hogy közöljem jó német fordításban olvasóinkkal:

„Gern möchten über dich o Wolke springen.
Auf jenem Berg die Surabhas, sobald
Zu ihnen deine dumpfen Töne dringen,
Bewegt sie aufzufahren die Gewalt
Des Zornes, und sie brechen sich die Glieder.
Dann prassel als Gelächter auf sie nieder
Dein Hagel. Wen verachtet man wohl nicht,
Der das betreibt was nicht Erfolg verspricht?“

Kálidásza: Az üzenettel megbizott felleg (Méghadúta), 55. Str.

Másfelől gyávasággal kell bélyegeznünk az oly theologust, a ki magas állását nem becsülve, vagy azon elszédülve, a földtől kér biztosító támaszt, a ki az úgynevezett „t u d o m á n y“ szemfényvesztéseitől elvakítva, mindent a mi csillog aranynak néz, és az összes természet titkaiba magát beavatottnak hiszi, ha a Darwinismus jelszólamait felkapva a vallásos eszmékben, érzelmekben és történelmökben minden lépten-nyomon fejlődést, alkalmazkodást, átalakulást, natural selectiont, struggle for existence-t, nem annyira lát, mint emleget. ¹⁾ *Ri-sum ten eatis!*

Hogy egy s más theologus így botorkázik, azon nem csodálkozom, de igen is Voltairral azon, hogy egész theologiai iskola létezhetett, a mely tömegestől indult ily téves útra. ²⁾ Pedig biz a megtörtént. Az úgynevezett rationalis theologusok alkották ezt az iskolát, mely a kijelentés hagyományos eszményeit és viszonyait physikai törvényeiből törekedett ki-magyarázni. Utoljára is a Strauss „Jézus életében“ és (Pseudo) „dogmatica“-jában érte tetőpontját az a tan, és így egy-értelművé lett a theologia maga megtagadásával. Meg kell vallanunk, hogy akadémiára járó ifjaink, minket unitáriusokat is részeltettek volt bizonyos korban egy kicsinyt ebből a mótelyből, minek következtében tanintézetünk egy darab ideig rossz hírben is állott. Ez ugyan elmúlt, de szolgáljon óvásul a jövődőre.

Dr. BRASSAI SÁMUEL.

¹⁾ Irodalmunk egykoritermékekében: „Kant philosophiájának rostálgatása“, a humoristicus szerző azt javasolja, hogy a praegnans „Ding an sich“ szöveget ne fordítsuk magyarra, hanem éljünk mindig vele eredeti alakjában. Én színt azt javasolnám a szövegben megtartott műszólamokra nézve, mint a melyeknek német fordításai is: „natürliche Zuchtwahl“ és „Kampf um das Dasein“, felsült kisértmények. Lehetetlen is a bennök rejlő ellenmondásokat, mint pl. „válogatás“ válogató nélkül, és a „létre küzdelmét“ annak a mi már létezik, más nyelv érthető szavaival kifejezni.

²⁾ Valaki Voltaire előtt a Toulousei parlamentnek a Calas-ügyben hozott ítéletét azzal a közmondással meentegette, hogy „száz aranyas paripa is megbotlik.“ — „Paripa,“ felele V. „megengedem, de egész istálló?!“

AZ UJ KIJELENTÉS *).

Kelet, a nagy vallási gondolatok bölcsője, az újabb időben ismét egy figyelemreméltó vallási mozgalom színtere, a Brahmó Somaj mozgalomé Indiában, melynek legújabb fejlődése az „Uj Kijelentés“. Így nevezte Keshub Chunder Sen, e vallási mozgalom legkiválóbb vezére, legihlettebb élő prófétája, Kalkuttában ujonnan épített templomát. Az „Uj Kijelentés“ eklektikus hitrendszeren nyugszik, s az emberiség minden nevezetesebb vallását Isten általános kijelentésének tekinti.

E csodálatos színvegyülékét a keresztény theismusnak és a keleti vallásoknak, úgy hisszük, nem lesz érdektelen ismergetni, annál is inkább, mert e nevezetes mozgalom iránt olvasóink figyelmét már is felkelthette folyóiratunk egyik korábbi kötetében adott érdekes közlemény. **)

A Brahmó Somaj mozgalom körülbelül ötven éve hogy keletkezett Ram Mohun Roy rajah fellépése következtében. S hirdetői különösen alkalmasnak tartják a haladásra, a fejlődésre, s legújabb és legdicsőbb fejlődésének az „Uj Kijelentést“ tekintik. Az új egyház a régi új alakban, tökéletesítve. Alapjául a világ négy nagy szent iratát ismeri el, a Rig—Vedát, a Buddha Pitakast, a keresztény Bibliát és a mohamedánok Koránját. Az új egyház sarkalatos tana az Isten egysége, a mely minden nagyobb hitrendszer, a hindu, buddhista, mohamedan és keresztény hitrendszer egységének a kifejezése.

Ram Mohun Roy rajah a Krisztus tanításait szükségességeknek hirdette az egyéni és nemzeti erkölcsre és boldogságra, s az Indiában uralkodó kaszt rendszert és bálvány imádást kárhóztatta, mint a melyek a politikai és társadalmi haladást

*) L. The new development of the Brahmó Somaj. Dr. Knighton Contemporary Review. Oct. 1881. és The Brahmó Somaj versus the New Dispensation. Ugyanott Nov. szám.

**) „Keresztény Magvető“ 5. köt. 200—218 l. Brahmó Somaj. Egy újabb vallásfelekezet Indiában. Ferencz József.

akadályozzák, de soha sem vallotta magát többnek az igazság nyomozójánál, ki honfiainak azt a jobb irányt igyekezett felmutatni, melyet ő a maga számára felfedezett.

Keshub Chunder Sen ennél tovább megy. Nem igényel magának ugyan supranaturalismust, de azt hirdeti, hogy ő összhangba hozta, egyesítette a különböző kijelentéseket, s felfedezte azt a módszert, mely által más rendszerek látszólagos ellenmondásai az eszme és a módszer logikai egységében feloldatnak. Minden korábbi rendszerek a gondviselés oeconomiájában találták meg összeköttetésüket. Az ő számára volt fenntartva, hogy a gondolat rendszeres evolúcióját, a vallásos élet fejlődését felfedezze, hogy a chaosból, sötétségből, épen mint a tudomány, világosságot és rendet hozzon elé. S valamint csak egy valódi tudomány lehet az anyagi világ megmagyarázására, úgy a kijelentésnek is csak egy valódi tudománya van Isten működésének a vallás tárgyainak helyes értelmezésére; és e tudomány az ő nagyszerű felfedezése. „Végre megtaláltam a kijelentés tudományát,“ így kiált fel diadalmasan legutóbbi évfordulati beszédében: megtaláltam „az egységet a sokságban.“ S a hol mások zavart és ellenmondást látnak, ő rendet és folytonosságot lát. A hindu, buddhista, mohamedan és keresztény vallások csak részei az isteni rendszernek. Ezeknek szerencsés összeolvasztása alkotja az „Új Kijelentést.“ Épen mint az Új Szövetség logikai következménye az Ó-nak, az „Új Kijelentés“ is logikai következménye minden addigi vallásrendszereknek, melyek az emberiséget ellenmondásokkal zavarták. De ez még nem minden. Keshub Chunder Sen azt mondja: „hogy az „Új Kijelentésben“ a Krisztus profétiája teljesült. Jézus megjövendölte, hogy a vigasztaló jöni fog utánna, a ki a világot minden igazságra fogja vezérelni.“ S az „Új Kijelentésben“ ő e jövendölés beteljesedését, „a keresztény és páli profétiák megvalósulását“ látja.

S ámbár a Krisztus istenségét az új egyház nem tanítja, de az ő személyéről és tanításáról még orthodox egyházban sem beszélnek nagyobb tisztelet és kegyelettel, mint az „Új Kijelentésben“. Alanyilag megengedik a Krisztus istenségét, de nem tárgyilag. Azt mondják, hogy Jézus is magának csakis alanyilag igényelt istenséget. Részese volt az isteni természetnek, isteni öntudatosság nyilvánult benne, de nem volt Isten, De minden hívő hasonlóan részese az isteni természet-

nek. „A mi Krisztust illeti“ — így kiált fel Sen — „mi mindnyájan az ő küldöttei vagyunk.“ És ismét az „Új Kijelentés“ egyházának alapítójáról úgy beszél, mint Krisztus apostolairól Indiában. Ugy, hogy ő nem jelentéktelen helyet foglal el mint vallástanitó, habár a supranaturalismust kizárja. Igaz, hogy követői közül némelyek több tisztelettel adóznak neki, mint a mennyi embert megillette, de tény, hogy az ő magatartása követőivel szemben elég szerény, mit mutatnak az „Új Kijelentés“ apostolaihoz intézett eme szavai. *)

„Ne tiszteljetez engem, mint mestereteket. Én a ti szolgátok és barátotok vagyok. Ti vagytok az én mestereim. Épen azért én oly elbánást várok tőletek, mint a szolga várhat mestereitől, a barát barátaitól. Én Istentől küldetett szolgátok vagyok, s az én Atyám gyakran kijelentette nekem, hogy ha titeket nem szolgáljak, üdvöm ellen cselekszem. Azért hadd szolgáljak nektek. Az én égi tanítóm a ti szolgálatotokra rendelt s nekem e hivatal alázatosságban kell teljesítenem, s nem felfuvalkodva. Én nem bocsátlak ki titeket, mint Jézus, a nagy próféta kibocsátotta tanítványait. Mi más viszonyban állunk egymással, én egy vagyok közületek. Titeket a világ prófétái és apostolai bocsátanak ki. Én és mi a Jézus, Sakya Muni, Chaitanya és más nagy próféták által vagyunk kiküldve az igazságnak e világon való prédikálására. Ti nem vagytok az én apostolaim, hanem mind ti, mind én az ő apostolai vagyunk. Ők a mi szellemi atyáink és nagyatyáink. Belőlük származtunk s inspirációjukban keresztelkedtünk. Amaz égi próféták avattak fel és küldötték titeket apostolokul. Én csak az ő szavaikat ismétlem az ő tanítványaikhoz. Amaz Istentől küldött próféták jelen vannak e házban, szivetekben és munkára hívják fel. Buzdítanak, hogy nyissátok meg sziveteket a bűnös és bánatos szivű emberek szenvedései előtt. Testvéreitek az atheismus és vallástalanság tengerébe süllyednek alá. Shogyan vehetnétek ezt könnyedén? Jézus, Mózes és Chaitanya szellemei most is meleget lehelnek. Ne maradjatok hidegen, midőn tüzes szavaikat halljátok. A mi legfőbb Anyánk is, minden próféták anyja e parancsolatot adja nektek: „Új Kijelentés“ apostolai, menjetek és üdvözítsétek gyermekeimet. Ime! a kételkedés és a bűn megemészti őket. Siessetek segítségükre. Ha van szivetekben szeretet égi Anyátok iránt, menjetek és

*) Sunday Mirror, Calcutta, Apr. 3 rd. 1881.

szabadítsátok meg gyermekeit. Oh apostolok engedelmeskedjétek az isteni hívásnak és siessetek a munkára.

Ne feledjétek hitvallástokat: egy Isten, egy szentírás, a próféták egy családja. Szeressétek az egy igaz Istent, és imádkozzatok minden nap ő hozzá, és az ima tegye szentté életeket. Közlekedjétek az égi szentekkel lelketekben. Egyétek testüket, igyátok vérüket, és testeitek változzanak át a szentség edényeivé. Éltetek legyen a tökéletes bölcsesség, a tökéletes önmegtartóztatás, a tökéletes szeretet, ájtatosság, lelkiismeretesség, öröm és szentség egyesítése. Ne elégítsen ki részleges erény. Ne szomjuhozzatok a világ gazdagsága és gyönyörei után. Örvendjétek a mások boldogságán és szomorkodjatok a mások szomorúságán. Tekintsétek az egész emberiséget egy családnak. Ne viseltessetek gyűlölettel más osztályu és más felekezeti felebarátaitok iránt. Legyetek önmegtartóztatók, de éljétek a világban az emberek között, s tegyétek, hogy ők éljenek bennetek s ti és ők mindnyájan éljétek az Istenben. Az egységben üdv, az egységben béke van. Apostol testvéreim ne keressetek aranyat vagy ezüstöt. Legyetek szegények, s ne aggódjatok a holnapi napról. Kinek gondolatja étel és ruha, nem hívő az. Az Isten legyen nektek mindenekben minden. Ne kívánjatok semmi egyebet az Ur lábainál. Vezéreltetni fogtok általa evén a kenyeret, a melyet ő ad, és nem a világ táplálékát, mely mind a testet, mind a lelket megfertőzteti. Aludjatok azon az ágyon, melylyel az Ur gondoskodik számotokra. Menjétek el a világ minden irányába, kelet és nyugat, éjszak és dél felé, és prédikáljátok az „Új Kijelentést.“ Semmi emberi tekintetből ne vegyítsétek meg azt Ha valamely nép nem akar hallgatni, rázzátok le lábaitokról a port és menjétek más helyre. Ne nehezedjék meg szívetek, boszúra ne gerjedjétek. Ha ellenségeitekkel találkoztok, imádkozzatok békeért. Lélekben legyetek szűkölködők és türelmesek. A viszályt békével győzzétek le. Szánjátok azokat, kik kevélységgel és hiúsággal vannak eltelve, mert tévelyegnek. Lelki béke és tisztaság áradjon el minden helyen, a hol jártok. Ha megérkeztek egy faluba, hadd érezze a nép, hogy új világosság szállott le reájuk. A dicsőség nem kevélységben, hanem tiszta lelkiismeretben áll. Sohase vágyódjatok lelketekben az élet gyönyörei után, de ha Isten boldogságot ad, fogadjátok hálával, alázatosan. Hogy ha nem fogadjátok el

az örömeket és gyönyöröket, a melyeket Isten ád, és nem viselitek el a fájdalmat, mely tőle jön, mindkét esetben az Ur ellen emelitek fel kezeteiket. Ne mondjátok az Urnak: „Bocsáss reám szenvedést vagy adj örömet!“ Minden, a mi Isten országában történik, az ő akaratja által történik. Ma itt vagytok, holnap ott; ma tisztelet környez, holnap meggyaláznak. De ne legyetek aggodók és nyughatatlanok, mert minden, a mit Isten küld, javatokra szolgál. A végtelen Isten gondot visel reátok. Teljesítsétek a rátok bizott munkát hittel és lélekkel. Ki nem munkál, nem méltó a jutalomra. Teljesítsétek Isten munkáját, keressétek országát és ő megadja nektek mindazt, a mire égen és földön szükségetek van. Legyetek erősek a hitben, és ne féljétek az emberek előtt arról bizonyosságot tenni. Ne tegyetek olyat, mi az embereket jövőben tévedésbe és babonára vezethetné. Hogy ha ti a bűnben és restségben másoknak példát adtok, ti lesztek azért felelősek. Valahol a bünt az erény ellen harczolni látjátok, küzdjétek mint igazi hősök, hogy az erény győzedelmeskedjék a bűn felett. A mint leszakítjátok lelketekről a világ kötelékeit, épen úgy oldozzatok föl másokat is azok alól. „Új Kijelentés“ apostolai, a mit titkon közölt az Ur veletek, menjetek és prédikáljátok a trombita harsány hangján. Hirdessetek új szeretetet, új igazságot, új ihletet az embereknek, és gyűjtsétek az „Új Kijelentés“ sergébe.“

Az új egyház az Istent, mint tárgyi valóságot, mint végtelen lényt, mint legfőbb Atyát szemléli. De Isten előtte nemcsak személy, hanem jellem is; személy, a kit imádnak; jellem, a kihez hasonlónak lenni törekeshetnek; mert az a jellem: az isteni szentség. Céljok az istenséget sziveikben megvalósítani. Az isteni tiszteletnek semmi haszna, hogy ha az embert nem teszi égivé, istenivé, és hogy ha a hívőket nem részesíteti az istenség természetében. Az Isten jelölésére az új egyház mintegy száz nevet használ:

„Isten, Ur, Szent, Nagy, Atya, Első ok, Legfőbb szellem, Mindenható, Könyörülő, Szabadító, a Szegény Barátja, az Erkölcsei világ Kormányzója, az Elesettek Megszabadítója, Abszolút lényeg, Elsődleges Erő, az élet Élete, Imádandó, Kijelentendő, Diadalmas, Égi Király, Örökkévaló, Végtelen, Mindenütt jelenvaló, Mindentudó, a Szeretet Tengere, Örömforrása, a Veszély Legyőzője, Teremtő, Megtartó, Mosolygó Anya, az Igazság

Világa, Nektartenger, a Kegyes Nyakláncza, Mártyr Koronája, a Szent Dicsősége, Szép Szem, Tökéletes, Kérlelhetlen bíró, Legfőbb Értelem, az élet Kenyere, a Szem Világossága, Minden nemzedék Atyja, Próféták Küldője stb.“

Az új egyház hiszen az elköltözött próféták és szentek tárgyias létezésében is, mindenik személy, Isten gyermeke. De személyi létezésüknek egyszerű megengedése még nem minden. Lenni kell a szellemek társaságának, a szentek közösségének. A világ szentjei és prófétái személyi létezésének elismeréséből még semmi haszon. A régi theológiák Krisztusa csupán száraz külső tény. Az „Új Kijelentés“ Krisztusa benlakó hatalom, élő szellem, az öntudat egy ténye. Sen, hogy a szenteknek ezt a közösségét megfoghatóbb alakban fejezze ki, létesítette a zarándoklást. Kalkuttában egy termet rendezett be zsidó, görög, arab és észak-indiai szentekből és prófétákból. Itt a prófétákat hívják és velük társalognak. A képzelet ereje jeleníti a történeti személyt a gyülekezet előtt; annak évszázak előtt tett kinyilatkoztatásait több vagy kevesebb ügyességgel alkalmazják a jelen idő követelményeire, s a theologiai szemlélet nehéz kérdéseire. Nem oly értelemben azonban, mint ha azt hinnék, hogy azok a szellemek testileg megjelennek s betöltenek minden helyet. E szertartás csupán az „alanyiság bölcseletének“ gyakorlati alkalmazása. Hogyha a próféták és szentek nincsenek is jelen személyileg, de szellemileg az ájtatos hívők életébe és jellemébe vonhatók. Az emberi léleknek, azt tanítják, hasonító természete, bámulatos fölfogó ereje van. Egy óra alatt a szentek társaságában az egész szív forradalomba jöhet, és a fölmagasztosult szellemekkel való érintkezés a megszentelés biborával vonja be a lelket. Ez hatást gyakorolhat a legkeményebb szívű bűnösre is.

Az Isten egysége Sennek egyik kedves tárgya, melyről mindig elragadó ékesszólással beszél, s kétségtelenül az Indiában uralkodó bálványimádás szükségessé teszi, hogy ő e ponton a legnagyobb ékesszólást fejtsen ki. Ő Istent öröktől fogva létezőnek, láthatatlan lénynek hirdeti, de India népe nem tudván Istent a maga egészében felfogni, részekre osztja, s természetét és tulajdonságait részenként szemléli. A Vedai korszak alatt, mikor a yogi a láthatatlan Istent szemtől szembe látta, sohasem kérdezte mi az istenség? természete vagy tulajdonságai? Azt hitte, hogy az Isten megfoghatatlan, túl-

esik az emberi tudás hatalmán. A y o g i vagy ájtatoskodó lelke azonban teljességében az Istent egynek látta.

„De a vedai korszak elmulván, jött a puranai korszak — mondja Sen egyik beszédében — s ekkor a bölcselő szellem kezdett az Isten természete felől vizsgáldni. Kezdetre kérdezni: ki és mi ő, ki azt a nagy világegyetemet teremtette és fentartja? Atya-e, Király-e vagy Ur?”

És mikor semmi feleletet nem kaphattak kérdezősködéseikre, az Istenséget az értelem kardja által részekre osztották, képzeletük egyes tulajdonságait ragadta meg. Az egyik azt mondotta, előttem a szeretet mindenek felett, s Ő a ki szeretetből van alkotva, az én imádásom tárgya. Szívének szelid természetéből azt következtette, hogy az Isten nem más, mint szeretet, s így csak ebben a tulajdonságban hitt. S a másik minél inkább szemlélte Isten könyörületességét, annál inkább volt hajlandó ama könyörület különböző nyilatkozatainak kifejezést adni. De az ember nem birván Istennek végetlen könyörületét egyszerre felfogni, szükségképen részekre osztotta azt is. S mert Isten az ő könyörülete által kenyeret ad az éhezőknek, e tulajdonságra egy külön istennőt képzelt és nevezte Annapurna-nak. S így a végetlen könyörület eszméje által elfoglalt lélek Istent, mint Annapurnát fogta fel. Egy másikra Isten végetlen hatalmának nyilvánulásai tettek erősebb benyomást. A végetlen hatalmat mindenütt működni látja. Elmélyed fölötte. S a világegyetem teremtője neki mint ama nagy, amaz őserő jelenik meg, melyből minden, a mi körülünk van, kiáradott. Az Isten S a k t i lett előtte, végetlen erő. Bölcsesség, szeretet, tisztaság, jótékonyság mind ugyanazon eszmébe, az erő eszméjébe olvadtak bé. Így a láthatatlan, mindent átható és megáldó szellem a puranai korszakban részekre osztatott s az egy Isten helyett százharmincz millió istent és istennőt imádtak.“

A brahmoismusnak jutott részébe, hogy az elszórt részeket összegyűjtse, egyesítvén mindazokat az istenség állandó eszméjében. Így az „Új Kijelentés“ eklektikus elvek alapján kibékíti, egységbe hozza mindazokat az ellentéteket, melyek a hinduismusban, buddhismusban, a kereszténységben és a mohamedanismusban voltak.

Az istenségre nézve a Brahmo Somaj azt a tant vallja, hogy az egyedül való legfőbb lény kezdettől fogva létezett, Ő

a világegyetem teremtője, és hogy e lény örökkévaló, végetlen, alak nélküli, abszolút, mindent átható, kormányzó, mindent tudó, tökéletes lény, a kihez nincs hasonló. Csakis az ő imádása által juthat az ember boldogságra, mindezen, mind a más világon, s csakis az ő szeretete és a testvéri szeretet és ennek művei által imádkozhat az ember igazán Istenét.

Az „Új Kijelentés“ még ennél is tovább megy. Követői számára gondoskodik számos és különféle szent iratokról, a melyekből szabályokat és példákat merithessenek. Hogy magyarázzák, hogy hozzák összhangba e szent iratok ellenmondásait, arra nézve a kellő felvilágosítás még hiányzik, talán ép most foglalkoznak azzal. Hanem a Brahmo Somaj követőjének főleg a természet könyvére és a lelki szemléletre (intuitio) kell támaszkodni, hálásan fogadván a mult bölcseinek segítségét is. „Tiszteljétek a Krisztust“ — mond Sen tanítványainak — de ne legyetek keresztények a szó közönséges értelmében. A Krisztus erényének csupa utánzása nem elég. Előre barátaim, egy magasabb ideál felé. Legyetek Krisztusok. Testesítsétek meg őt lényetekben, vigyétek be testileg saját öntudatotokba. Tegyétek őt saját hústokká és véreteké. Legyetek meg annyi Krisztusok, mindenik egy kis Krisztus a maga módja szerint.“ A képzelet e merész szárnyalása sok zavart és félreértést okoz. Így például az „Új Kijelentést“ „ama drága nyakláncnak nevezi, melyben minden korok és égaljak drágakövei és gyöngyei vannak összefoglalva“, „az a különféle, de összhangba hozott hangszerek édes zenéje,“ az az a csodálatos oldó anyag, mely minden kijelentéseket egy új chemiai anyaggá olvaszt össze.“ „A Krisztus egy személy, egy jellem,“ a melyet testetekbe, testembe kell benyelni, „ő a ti hústoknak husa, véreteknek vére, lehelletetek lehellete.“ „Az én hitemben“ — mond ismét — a legfőbb boldogságot találom. Az én szerető Atyám rendkívül boldoggá tesz engem abban az édes hitben, melyet nekem adott. A dicséret hangját kell fölemelnem az Isten áldott fia iránt is, mert ő is tett engem azzá, a mi vagyok. Az ő áldozati vére a bűnös világért az én életem véribe ment át. Már az anyám méhében ittam abból a drága vérből, s növekedtem testben és erőben.“ És ismét egy másik beszédben így szól: „A mint az élet utját jártam, találkoztam három méltóságos alakkal, Keresztelő Jánossal, Jézus Krisztussal és Szent Pállal.“ Hasonlóan beszél az ő társalgásairól „Mózesrel, Gotama Buddhával, Socratessel és Mohameddel.“

Azonban Sen képzelet csapongásai nem szó szerint veendők. „Mikor azt mondtam a minap, hogy Mózes-szel és Jézussal ültem, futottatok és azt hirdettétek a világnak, hogy én két emberi alakot, vagy inkább azok szellemeit láttam. Nevetségesen magyarázzátok a költészet egy szép darabját. Oh bennem csak a keleti szenvedély nyilvánult, mely szereti a képletes beszédet, a költészet ere, a mely a keleti népeket annyira jellemzi, árasztott el engem.“

Az „Új Kijelentés“ hirdeti a lélek halhatatlanságát. A halál a test és lélek közt való közösségnek felbomlása. A jövő élet folytatása és fejlődése a jelennek. A halhatatlanság eszméi, valamint az erkölcsiség alapelvei eredeti meggyőződések az ember szervezetében gyökerezve. Az „Új Kijelentés“ tagadja az istenség incarnatióját, de minden nagy vallástanítót Mózes-től Mohamed-ig az Isten szolgájának és isteni tanítónak ismer el. A kötelesség nem teljesítése bűn, mi által megsérti az ember az Istent, felebarátait, önmagát és még az alsóbb lényeket is, mert kötelességeink ezek iránt is vannak. Minden bűnösnek szenvedni kell bűnössége következményeiért előbb vagy utóbb, ezen, vagy a jövő világon. Azonban a bünt magunkból kiirthatjuk és megszentelődhetünk az Isten imádása, önmagába térés, bünbánat és az Isten keresése által a természetben és a szent könyvekben, kiirthatjuk a jókkal való társalgás és magán szemlélődés által. Ezekben az üdv eszközei vannak letéve. Az „Új Kijelentés“ semmi közvetítést nem ismer el az Isten és az ember között. Minden lélek maga érintkezik az Isten ihletésével. A megtérés, az üdvözülés folytonos növekedés a lelki tisztaságban, és e növekedés folytonos az örökkévalóságig. A lélek mind alkalmasabb lesz az egekre, és mint az istenséget körülözönlő szellemi társaság, örökké tartó boldogságot élvez az örök életben.

Egyik sajátosság az „Új Kijelentésben“ az istenség anyasága. Ez eszme, a mint Monier Vilmos tanár, „Indiai theisticus hitujítók“ című művében megjegyzi, egészen hindu eszme. Az használatban volt a hinduknál, még a keresztény időszak előtt.

Az „Új Kijelentést“ apostolai nyilván az Isten és nem ember művének tartják. A rendszer, melyet ember alkot, bizonyára szétfoszlik. De az Isten munkája állandó, s ámbár hosszú időt igényel a kifejlésre, és számtalanok az eszközök, melyek által az emberek előtt láthatóvá lesz, de a mű maga ösz-

hangzatos egész, az isteni akarat nyilatkozata, mely az emberi természet egymással harczoló elemeire irányozólag hat. Ezek az „Új Kijelentés“ jellemző vonásai. S úgy vannak meggyőződve, hogy ez egy fenségesen összhangzó terv az isteni gondviseléstől küldve, naponként mindinkább fejlődik és hogyha isteni rendeltetéséhez hű marad, biztos gyógyszere leend az emberi szükségeknek és hiányoknak. Ram Mohun Roy rajah Vedai Somaja és Debendro Nath Tagore hindu brahmoismussa *) túléltek magukat. És most az idő teljességében megjött az „Új Kijelentés“, az eklekticismus egy isteni rendszere, mely magába minden vallást fölvesz és Istennek minden prófétáit egyesíti.

Az Új Kijelentés szertartásai még nincsenek egészen megállapítva. Jelenleg isteni tiszteleteik nagyon egyszerűek. Az egész egy hymnusból, invocatióból, magános szemlélődésből és imából áll. De a múlt januárban az Új Kijelentés zászlója kibontatván, azt egy részletesebb rituale jelzőjének lehet tekinteni. Az Arati szertartás, melylyel a zászlót kibontották, sokaknak megbotránkozásra adott okot. Az abban állott, hogy a zászló előtt világokat lobogtattak és hymnusokat énekeltek — „A jelvényes hit szent titkait“. A zászló egészben azt mondják, az ekklésia militans jelvénye, a mint ekklésia triumphansá fejlődik. A zászló magasra lobogtatása a levegőben a diadal gondolatát jelzi. A zászló kibontása: hadat izenni a rossz ellen és Istenországát hirdetni. Győzedelmeskedni kell a felekezetiességen s helyébe az eklekticismust, a szellemi vallást, a szentek egyességét és a legfőbb Isten országát állítani. Mindezek az eszmék és elölegezések, azt mondják, symbolizálva vannak a zászlóban.

A zászló kibontása a következő módon történt. Egy keskeny biboros abrosszal fődött asztalon állott a világ négy nagy szent könyve, a hindu, buddhista, keresztény és mohamedan, ezzel szemben az Új Kijelentés zászlója. Sen így beszélt a gyülekezethez:

„Nézzétek az Új Kijelentés zászlóját. A selyem zászló karmazsin-piros a mártYROK VÉRÉVEL. Az az ég és föld nagy KIRÁLYA, az egyedül legfőbb ÚR zászlója. Győzelem vonja körül az ő szent lobogóját. Az ő mindenható karjai levernek minden rosztat, megsemmisítik a bünt és érzékiséget.

*) L. Ferencz J. fent idézett cikkében.

Nézzétek fölötte összegyülekezve az ég minden prófétáinak és szentjeinek szellemeit, nézzétek e néma társaságot, a melynek egyesülése a hit, remény és öröm összhangja. S a szent zászló alatt a hinduk, buddhisták, a keresztények és a mohamedánok szent könyveit, a régi korok bölcsességét, a szentek inspiratioját, a mi világosságainkat és vezéreinket. Itt e zászló alatt négy szentirat egyesül égi harmóniában, négy nagy szárazföld: Európa, Ázsia, Afrika és Amerika nemzetközi testvériesülésben. Itt látjátok találkozó helyét keletnek, nyugotnak, éjszagnak és délnek, öregnek és ifjunak, férfunak és asszonynak, gazdagnak és szegénynek, bölcsnek és tudatlannak. Itt van a sziv és az ész, a lélek és az akarat, a tudomány és szeretet, ájtatosság és kötelesség harmóniája. Dicsőség a magosságban levő Istennek! Tisztelet minden prófétáknak és szenteknek az égben és minden szentiratnak a földön! S az Új Kijelentésnek győzelem, győzelem, győzelem!“

A tanítványok azután rendre elsétáltak a zászló előtt s mindenik megérintvén és megcsókolván, tiszteletteljesen meghajolt Isten előtt, könyörögve országa eljöveteleért. Az egész szertartás, mint az Új Kijelentés lapja írja, nagyszerű symboluma volt a leleplezett égi királyságnak, nagyszerű élő képe Isten országa eljövételének a földre. Mert ez ünnepélyes látványban a hívő szeme a Krisztus által hirdetett égi ország-nak élő symbolumát látta.

Mindazonáltal Sen tanítványai nem mind látták ezt így. A Brahma-Somaj sok követője megbotránkozott e szertartáson és sokan megtagadták, hogy az Új Kijelentés tanítványai közé soroztassanak.

Egy új szertartás is állítottott fel, mely az Új kijelentés közlönyében a következőleg van leírva:

„Jézus! Valjon az Uri szent vacsora csak ama nemzetek számára volna-e, melyek kenyeret és bort vesznek? Ki van-e a hinduk zárva a szent vacsorából? Kitagadnál-e minket azért óh Jézus, mert rizst eszünk és bort nem iszunk? Az nem lehet. Oh Jézus szelleme! az nem lehet. Te mind Ázsiára, mind Európára nézve mondtad: Egyétek az én testemet és igyátok az én véretem. Ezért a hindu a te testedet rizsben fogja enni és a te véreDET tiszta vízben inni, hogy így az irás beteljesedhessék ebben az országban is“.

Vasárnap, mártius 6-án (1881) hindu szokáshoz alkalmazva

a fennebbi elv alapján a szertartás meg is történt. Krisztus hindu apostolai ima után az ebédlő terembe gyültek a csupasz földön foglalván helyet. A rizs egy ezüst tányérba helyeztetett és a víz egy kancsóba virágokkal és zöld levelekkel körítve. Sen ekkor felolvasta a következő verseket Lukács evangéliumából:

„És minekutánna a kenyeret vette volna és hálákat adott volna, megszegé és adá nekik, mondván: Ez az én testem, mely ti érettetek adatik; ezt miveljétek az én emlékezetemre. Hasonlatos képen a pohárt is, minekutánna vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz új testamentum az én véremben, mely ti értetek kiontatik“.

Sen azután imádkozott könyörögvén a szertartási rizs és víz megáldásáért:

„Oh szent és örök Szellem érintsed a te leheleteddel e rizst és e vizet és e durva anyagokat változtasd megszentelő szellemi erőkké, hogy a midőn mi e szertartást felvesszük, hasonuljon az ugy a mi rendszerünkhöz, mint minden szenteknek husa és vére a Jézus Krisztusban. Elégítsd meg a mi lelkünk éhségét és szomjuságát a gazdag eledellel és itallal, melyet előnkbe helyeztél. Erősíts minket krisztusi erővel és táplálj szent lélekkel.“

„Az Úr megáldotta a rizst és megáldotta a vizet.“

„Azután a rizs és víz kisebb adagokban kiosztatott a körülállóknak és a férfiak kegyelettel ettek és ittak azokból és a nők és gyermekek is ettek és áldották az Istent, a próféták és szentek Istenét“.

Az Új Kijelentés egyik ujdonsága „az önmegtágadó fogadalom“. Az ily fogadalomtevők alkotják a Grihastha va ir a gi rendet vagy az asketikusok rendjét. Ezek világi emberek, a kik szorgalmasan dolgoznak és semmi papi kötelességet nem teljesítenek. Önmegtágadás jelszavuk és mindent, a mit szorgalmas munkával keresnek, az egyháznak ajánlják fel.

Egy másik különössége az Új Kijelentés egyházának, hogy a buzgóbb hívők házról-házra járva az ajtók előtt himnuszokat énekelnek. Eddigélé ez a gyakorlat csupán az alsóbb néposztályra, a szegény Vaishnavakra szorítkozott. De most a középső és magasabb osztályokat is hívják, hogy részt vegyenek ebben a „magasztos munkában“. Arra buzdítják őket, hogy felhagyva a közönnyel, kevélységgel és hiu világi dicsőséggel,

az estvéken keressék fel a gazdagok palotáit és a szegények kunyhóit s isteni dicséreteket énekelve mozdítnák elé országuk jóllétét egy kis önmegtagadás által.

Hogy ezeken kívül mit tanítanak az Új Kijelentés apostolai, álljon itt mutatványul a következő kivonat a „Kereszt-ről“ tartott beszédből, melyet valószínűleg Sen irt.

„Sok tanúságot rejt a kereszt magában. 18 évszázon keresztül, hitet, szeretetet és igazságosságot árasztott a világra. Erősítette a gyöngé szívet, megszentelte, újjászülte a bűnöst. Sok nemzetnek világosságot és békét adott. Innen van, hogy a világ dicsóiti a keresztet és sok ájtatos keblén hálásan viseli. Az Új Kijelentés apostolai olvasták a titokzatos symbolumot, elmélkedtek fölötte és szentélyükben sokat imádkoztak azt illetőleg. Minő nemes érzelmeket és magasztos gondolatokat keltett az lelkükben. Minő égi világosságot öntött aláztos szívükbe!

S mint keresztény testvéreik napot nap után töltöttek a kereszt alatt bámulva ama csodákat, melyeket e világon tett, ők is készek aláztosan viselni a keresztet és bizonyágot tenni Jézusról az élet kísértései és szenvedései között. Jézusra nézve a kereszt az ő áldozati vérének ömlése a világ üdvösségeért. S mi értelme van reánk nézve? Reánk nézve csak egy értelme van: megfeszíteni a testet, kiirtani az állati tulajdonságokat, megsemmisíteni a régi embert. S a mi megfeszítésünk: érzéketlenné lenni a világ iránt. A kereszt az ember alakja kiterjesztett kezekkel.

Állítsatok csak bármely embert ebbe az állásba és látni fogtok egy ember keresztet. Vizsgáljátok ez állást és jelentését. Az az emberi testet jelenti megerősítve és mozdulatlan. Jelenti az embert, kinek kezei meg vannak szegezve és e miatt a világi dolgokat nem érheti el, az embert, a kinek lábai meg vannak szegezve és e miatt a bűn és testiség utjain nem járhat. Jelenti a y o g a-állást, vagyis a holt és mégis élő embert. S az ember, ki a világon felül áll, s a kinek érzékei a testre nézve meg vannak halva, kinek testi természete alá van vetve a szelleminek, a ki nem beszél, nem mozdul és nem kísértetik — az ilyen ember hasonló a kereszthez. A régi embernek meg kell halni a keresztben, megfeszíttetni a szellem, a y o g a által. Gondolatok-e a Krisztusra, a márttyrok és yogák fejedelmére? Gondolatok hát Buddhára is! Ő is halott, moz-

dulatlan s szoborszerű alakja a megfeszített emberiség jelzője, a ki érzékeit megölte, legyőzte. És gondolatok a nagy hindu y o g i, Sivára, a mint a földön fekszik, holtan, érzéketlenül, Shakti, az isteni erő lábai alatt. Az egész úgy tűnik fel, mint egy megfordított kereszt. Ez egy allegoricus jelentés, mely arra tanít, hogy kell egy igaz hívőnek holt érzéketlenségig megalázni magát a Mindenható lábainál. A kereszt, a kereszt ez az mindenütt, a mi minket a megfeszítés és új élet szükségességére emlékeztet“.

A Krisztus keresztjéről, a szenvedély nélküli Buddháról és a hindu asketizmusról való beszédeknek ez összelegyítése valóban szokatlan, sajtáságos.

És még sajtáságosabb, hogy az, a ki Krisztusról és Buddháról így beszél, egy más alkalommal Szent Péter szelleméhez imádkozik s f. év 7-én meg épen tűz-áldozatot tart s rá következő vasárnap egy „Új keresztelési szertartást,“ az első alkalommal a tűz istenéhez Agnihoz, az utóbbinál a vízistenéhez, Varunához imádkozván.

De Sen rendszere iránt teljes bizalommal van. Hiszi, hogy az Új Kijelentés Istentől küldetett. A Brahmoismus története, mondja ő, mutatja isteni eredetét. Annyi komoly ember nem talált volna vigasztalást abban, hogyha másként volna a dolog. Mert több mint már husz éve, hogy sokan szellemi vigasztalást találtak abban az élet minden kísértései közt. Egy csupán az értelemre fektetett rendszer ily vigasztalást nem adhattott volna. Az sok bűnöst megtérített és sok elesettet fölemelt. És ez, mondja ő, bizonyosága annak, hogy az Új Kijelentés több, mint értelmi rendszer. S csakugyan az Új Kijelentés nem csak a jóságot prédikálja, hanem prédikálja a szentséget is. A jóság emberi, a szentség isteni. S ezen az uton lehet Istenhez hasonlónak lenni. A y o g a-tehetség, vagy a szellemi közlekedés és hasonítás ereje, azt állítja, különösen, meg van a hindu fajban, — egy tehetség, mely tulszárnyal időn és téreken s a lélekbe az istenséggel és emberiséggel száll vissza. Kalkuttában a város termében tartott beszédében, Sen hallgatóit, a következő ékesszóló sorokban buzdította e y o g a tehetség használatára s a világ összes népeinek egy néppé tételére. „Megforgatva a y o g a csodálatos varázsvesszőjét, azt mondjuk az Ural hegynek és Ural folyónak: „Tűnj el és ime!“ eltűnik. És ha azt parancsoljuk Európának, lépjen Ázsia szívébe és

Ázsiának, lépjen Európa szellemébe és engedelmeskednek, azonnal előttünk áll egy európai Ázsia és egy ázsiai Európa, vagy más szavakkal a keleti és nyugoti eszmék vegyülése. Azt mondjuk a Csöndes tengernek: Öntsd hullámodat az Átláti tengerbe és azt mondjuk a Nyugotnak: „Fordulj vissza Keletre“! Mi hívjuk a régi Indiát, hogy jöjjön hozzánk minden rishiivel és szentjeivel, asketismussával, közvetlen iuspiratórával, egyszerű jellemével és nézzétek e transfigurációt! A mivelt modern hindu védai köntösben. Hogy lesz a yoga által egy nemzet a másikká. Nézzétek, hogy eszi és issza Ázsia Európa húsát és yérét! Hogy veszi fel magába a hindu a keresztényt és a keresztény a hindut! Folytassátok csak ezt a szellemi közlekedést testvéreim és folytonosan szívjátok magatokba a jót, a nemest mindenikből. Ne gyűlöljétek, ne átkozzátok egymást, mint a felekezeteskedők szokták, hanem fogadjátok magatokba az egész emberiséget, fogadjátok be minden igazságot. Ne legyen köztetek ellenkezés, kirekesztés. Hadd hulljanak le ama válaszfalak, melyeket a nemzetek egymás közt emeltek, az egyetemes igazság ereje által s hadd hulljanak le ama válaszfalak is, melyek egyént egyéntől elkülönítenek, hogy így a szeretet, igazság és erkölcsi tisztaság élő vize folyjon milliók szívében és a jövő nemzedékek ezrein keresztül országról-országra végtelen időnkig. Így fognak az egyéni és nemzeti jellem hiányai kiegyenlítődni s az emberiség vallásos és erkölcsös életben egy teljesebb és tökéletesebb irányt nyerni. Semmi okotok sincs európai barátaim, hogy ti az örökkévalóságig szűk körötökben mozogjatok, megvetvén mindent, a mi keleti, ázsiai. Miért ne növelnétek erényeitek kelet erényeivel? És miért ne adnátok bölcsesétektekhez, tudományotokhoz és miveltségektekhez kelet hitét és költészetét“.

Valóban nem csoda, hogyha ily ékesszóló beszédek Sen hallgatói szívének benső rejtekeiig hatnak. Tekintve az ő munkásságát, sikereit, fáradhatlan szorgalmát, bátorságát, lelkesültségét és kitartását, egyik ismertetője joggal írhatott, „az ő csaknem emberfeletti ékesszólásáról, tehetségéről és geniussáról.“.

A Brahma Somaj mozgalom kétségkívül egyike a legérdekesebb vallási mozgalmaknak ma a világon és Keshub Chunder Sen az „Új Kijelentés“ prófétája egyik legnagyobb vallástánító a jelen korszakban. Nagy fontosságú e vallási mozgalom különösen Indiára nézve. Az hivatva van annak több ezer

éves előítéleteit széttörni, a régi babonás szertartásokat, társadalmi szokásokat észszerűbbekkel helyettesíteni, a nő helyzetét a társadalomban emelni, szóval az egész hindu társadalmat újra teremteni. És e tekintetben a Brahmo-Somaj már is méltánylandó munkát végzett. S talán a hindu társadalom újra alkotásának nagy céljából lehet kimagyarázni az „Új Kijelentés“ általánosan befogadó szellemét, messze terjedő eklekticizmusát, mely magában fölolvasztani törekszik a hindu, buddhista, keresztény és mohamedan vallást, mely míg egyfelől a keresztény igazságokat hirdeti, másfelől abban a régi hindu vallási fogalmak és szertartások szellemesülnek a képzelet költői ereje által. Sikerül-e ez uton a hinduk milliőninak szívét megragadni s az árják ősi nemzetét hindu alappa kecsegtetve az újabb miveltség birodalmába dicsőségesen átvinni? e kérdésre csakis a jövő adhat feleletet. Mert bármily erősen állanak is Sennak legközelebbi hivei mellette, tény az, hogy a Brahmo-Somajt követők egy része ez évben elszakadt tőle és a tiszta theismus fentartása érdekében külön társulatot alkotott, külön templomot épített. (Az elszakadásra okot egyfelől az a körülmény adott, hogy Sen leányát 1878-ban az egyik bennszülött fejedelemhez korán adta férjhez és az ünnepélynél pogány szertartást is megengedett, másfelől pedig az „Új kijelentés“ tulcsapongásai.) El fogja-e Sen e szakadást enyésztetni tudni, vagy pedig elszakadt hivei helyett az „Új Kijelentés“ kiválasztólag egyetemesítő szellemével a nagy hindu társadalomból fog-e újakat és számosabbakat toborzani: mind erre érdeklél várjuk a dolgok fejlődését. De bármint legyen, rokonszenvünket és elismerésünket nem tagadhatjuk meg India prófétájától. Legújabb kinyilatkoztatása: az Új Kijelentés rendszere ellen, ha elvi oldalról lehet is kifogásunk, de az azon előmlő isteni ihlet, prófétai szent tűz, mely minden beszédeit jellemzi, csodálatot és tiszteletet érdemel.

PÉTERFI DÉNES.

A KÉNOSI UNITÁRIUS EKKLÉZSIA.

(Történeti leírás.)

A kénosi unitárius ekklezsiának eredetére vonatkozó adatok — kutatásaim után nagy valószínűséggel mondhatom — nincsenek. Kénytelenek vagyunk hát a hagyomány beszéde után indulni s abból vonni el egyetmást, hogy mégis valami tájékozásunk legyen, mit jóhiszeműleg kárpótlásul vehessünk az elvesztett bizonyos helyett.

Orbán Balázs tudós történész által is „Székelyföld leírás“-ában igazolt tény az, hogy Kénos, mint filia több más szomszéd társaival együtt a h.-sztmártoni anyaekklához tartozott, de hogy mikor csatlakozott s mikor vált külön, azt seholse bírtam fölfedezni. — Különben adatokban nagyon szegény ekk. levéltárunkban akadtam egy nagyon is régi kinézésű kis nyolczadrétű leveleskére, mely éppen azt volna hivatva felderíteni, hogy mikor szakadt el Kénos az anyaekkléziától, de a levél írásának évszáma teljesen hiányzik. A levél megszólítása ez: Tisztelendő főpüspök ur! Tisztelendő szent Synodale Consistorium, kegyes lelki atyánk! Aláírása ez: alázatos szolgái: a kénosi unitária ekklezsiának minden igaz tagjai. Tartalma röviden: Ecclezsiánk kívánja magát az Ecclesiastica Constitutiohoz tartani a bérfizetés aránt, hogy adjunk papnak 2, mesternek 1 kalongyát, hogy mi is más ekklezsiákhoz hasonlók lehessünk s papot, mestert kedvünk szerint hozzassunk, stb.

Legrégibb hagyomány szerint a falu nyugoti szélén, most Tekt. Ládai Gyözőné György Ilona urasszony által birtokolt szép gyümölcsös kertben volt egy gyönyörű s nagy kiterjedésű udvarház, melyhez tartozott egy kis kápolna is, melynek helye egy kőhalmazból emelkedett dombocskán ma is látható jelezve egy vaczkorta által, melyet ma is a nép pap vaczkorfájának nevez. E kápolna szolgált ismeretlen időközön keresztül a kénosi hívek isteniszteletének helyéül, míg Kénosi Gál Ferencz roppant sok birtoku gazdag nemes ur — kié volt hihetőleg említett udvar és kápolna is — egy közös templom építését vette czélba, miről egy 1651-ben kelt családi testamentumában ezeket írja: Ha én végben nem vihetem az kénosi templomot, Angyalosi meghépitse, az György Mihály olajsajtóló hegyében. *)

Hogy maga Kénosi G. Ferencz megépíthette-e a czélbavett templomot, vagy veje Angyalosi István hajtotta végre és mikor, az bizonytalan, hanem az tény, hogy a templom említett helyen felépült, mert 1744-ben a templom fejériséről és igazításáról van szó a curatori számadásban. Ez pedig a legelső adat, mit a kénosi ekklezsia levéltárában találhatunk, eltekintve attól, hogy egy az újabb időben újra öntött harangra 1703 évszám volt írva, és egy máig is használatban levő fertályos kora, aranyozott urvasorai boros pohár 1633 évszámmal van jegyezve, miről bátran következtethetni, hogy a kénosi ekklezsia történetéből több mint száz esztendő teljesen ismeretlen.

*) Lásd kőri felügyelő gondnok mlgs. Jakab Lajos ur családi levéltárában.

Az első, vagyis régi templom és torony alakjáról s nagyságáról nincs semmi bizonyos adat, csak annyit tudunk rólok, hogy a templom kőből, a torony fából épült, mindkettő zsendely fedéllel.

A fatorony, vagy tán csak harangláb helyett kőtornyot építettek 1762-ben, mit akkori curator Fóris György ilyen hiányos feljegyzéséből következtethetni: A kőmiveseknek, mikor a tornyot végezték, adtam 21 rfrtokat. — A toronyépítés körülményeiről, módzatairól nem emlékezik, csak azt jegyzi meg: A torony sokba került. Ezt a tornyot 1816-ban renoválták s kimeszelték; 1849-ben újra fedték, a mi került 93 frt 24 krba, ugyanekkor a torony gombjára egy aranyozott csillagot tettek, az aranyozás 3 frtba került. Több említés egészen mostanig nincs a torony felől, hanem most már mindennapi emlegetés tárgyát képezi, a menyinyben egy évszáz ezernyi zivatarjai győzedelmet vettek rajta csaknem a diadalomig, s ez okból a hivek buzgó törekvése egy ujnak emelésén fáradozik. E már igazán kiszolgált toronynak párját nem igen találhatni, mert kortársai többnyire mind új alakot vettek fel, a hol kibírták az ujjaalakítást, de ez még ama régi tornáczos modorban áll zsendely fedél alatt, megviselve tetejétől fogva mind az aljáig. Magassága mintegy 14—15 öl fel a gombjág számíva. — Van benne két igen szépen összhangzó kis harang, egyik két, a másik 3 mázsás körülbelől. A nagyobbikon ilyen írás olvasható: A kénosi unitária ekklézsia öntette ezt a harangot Isten dicsőségére: Venite et laudate Dominum 1775. A kisebbiken ez olvasható: A kénosi unitaria ecclézsia öntette ezt a harangot Tőzsér István curatorságában 1775. E két harang korábban is a kénosi ekkléziáié volt kisebb alakban, miről egy 1770-beni feljegyzés említést teszen: két harangja van az ekkléziának: a nagyobb 1727. „Ecclia unit. Kénos, a kisebb 1763. Venite, audite verbum Dei“ feliratokkal.

A mostani templom épült egészen alapjában újból 1844-ben csinos ujabkori izléssel, arczal délnek állítva, keleti vége kerek, nyugati vége pedig szögletes, és itt a toronytól egy ölnyi tér választja el. Az egész kőből épült, fedélzete cserép, hossza 10 öl, szélessége 5 öl, magassága 3 1/2 öl. Főbéjáratánál egy kis porticus van szintén kőből és cserép fedél alatt építve, hová az élte-sebb asszonyok közül néhányan telepedni szoktak az isteni tisztelet alatt.

Belől a templom mennyezete stakaturós, fala több helyt állellenes két-tős ivlábakkal, mi igen csinos kinézést nyújt az egésznek. Két végében két kar, a kelet felőli karban az orgona valóban kedves kinézésű két testben, mely két test egy felmagasló széles ívvel van összekötve s ez ivben szép nagy betükkel olvashatólag e jelmondatt: Az ur gondot visel. A két test közép táján a kar és orgona közös oldalán látható: 18—J. L.—45. Diszítése nem pazar, de oly csinnal alkalmazott, hogy most 35 év után is kedvesen hat a szemlélőre. Említett jelmondatos iv tetején egy fehér galamb áll, szárnyát reptülésre tartva, mintha lábaira fűzve hozná a jelmondattban kifejezett isteni gondviselésnek szent izenetét.

A főbéjáratattal szemben áll a szószék és felette egy diszes korona kívül e felirattal: Készíttette Iszlai Zsuzsánna Jakab Lajosné 1845, belől olvashatólag e körirattal: Légy hív mind halálig s neked adom az életnek koronáját.

A templom piacznán van az urasztala, egy erős és csinos kerek faasztal, melyet 1845-ben Jakab Gergely csináltatott.

A templomi székek még a régi templomból vannak nagyrészt átvéve,

hanem azért tisztességes berendezéssel foglalnak helyet kelet felől a férfiak, nyugat felől a nők használatára.

A templom kerítése nem valami tágas, hanem a helyi viszonyokhoz mérten elég nagy, jó crös zsendely iedelü deszka kerttel, és két bejáratánál két jó záros ajtóval ellátva.

Helyén látom itt az így körülírt templom építésének körülményeit és segéd-eszközzeit is vázolni, a mennyire legalább a rendelkezésem alatti adatok engedik.

Mint előbb is említém e templom épült 1844-ben, de sok küzdelemteljes év után, mert már 1834-ben, tehát tíz évvel előbb megindult ez ügyben a mozgalom; csak annyibau kívánom itt a mozgalom szót alkalmazni, a mennyiben már az eszme megvalósítása kezdeténél sem volt egyetértés a hívek között, mert a jobb rész akarta s a nagy rész hidegen és részvéltlenül nézte a jobbak buzgolkodását, s az egészben az a fájdalmasabb, hogy maga a pap is egyfelől ellensége volt e valóban szent czélu törekvéseknek, talán mert nehéznek tartotta a szerepet, mi neki ez ügyben osztályrészebe jutandott, vagy mert nem akarta ismerni a „kellen“ tul levő kedves kötelességeket; pedig nagyon könnyü lesz vala a dolog élén álló derék pártfogó urral egyetértve diadalra vezetni a szent ügyet. — Volt ugyanis abban az időben egy derék, kegyes és nagy buzgalmu pátronusa ez ekklézsiának Tekintetes Jakab Gergely ur, ki az ekklézsia s általában a vallás ügyeiben lelkes tevékenységgel működött s ki egy idevonatkozó emlékiratában kívánta megörökíteni a templomépítés körülményeit. Ez emlékirat szerint kimondhatlanul sokat kellett futnia fáradni s mindenek felett lelkesítnie, hogy a már-már nyakokba omló templom helyett mást építhessenek; sok önzéssel, még több nemakarással s legeslegtöbb késedelmezéssel, mint erős akadályokkal kellett küzdenie. Végre-valahára országos kéregetésre felsőbb helyeken való sok zörgetéssel engedélyt nyerhetett, s mikor ez megvolt, alig kaphatott embereket, kik a patentálisokkal különböző vidékekre utra keljenek; még az az eset is megtörtént, hogy idegen falusi s más felekezeti embereket kellett e célra felhasználnia, nem akadván annyi buzgó keresztény ez ekklézsiában, hogy saját magok jollétének előmozdítására időt s fáradságot szenteljenek. — Különben a sok töprengésnek és nyugtalan fáradságnak még is szép sikere lett, mert ez úton 777 frt 64 krt gyűjtöttek össze, a mi nemcsak mint kamatozó tőke, hanem mint lelkesítő eszköz is határozatosan működött a további kellékek megteremtésében, mihez járult nem kis mértékben egy új pap lelkesítő bánásmódja is. — Utba lévén indítva nagy ügygyel bajjal a templomépítési alap s az új idők új embereket hozván a régi jók mellé, feltámadt a közbuzgóság is mind jobban-jobban, annyira, hogy az irt évben 33 nap alatt az új templom cserépfedél alá vétetett s csakhamar egyéb szerelvényekkel is beállítatott; az egész épület maga került 2593 frt 80 kr. tiszta pénzbe, ide nem érve a sokfelől jött ajándék anyagokat.

A belső szerelvények közül az urasztala és korona már említve voltak, illetőleg említve, hogy egyiket Jakab Gergely, a másikat Iszlai Zsuzsánna Jakab Lajosné csináltatta, de az orgona csak két betüvel hirdeti az Isten emberének nevét, ki vallásos áldozatkészségének zálogaként, a buzgóságnak e magasztos oltárát emelteté. A két betüben Mlgs Jakab Lajos ur neve foglaltatik, ki a nyolcz változatu orgonát Iókodi Balázs Mózes naturalista művész-szel csináltatta saját költségén. — Ára 600 mforint és 6 köből búza.

Végül a templomajtókat közösen csináltatták akkori pap, Sándor Ferencz, id. Imre András, Pál Mózes és Nagy Mózes. Az ablakrostélyok csináltatásában

pedig az ekklézsia pénztárát jótékony adományaikkal segítették: Jakab Lajos, Fosztó Ferencz, Kis Dániel, Sándor János felső, Rácz István, N. Máté József és Fóris Mózes id.

Mielőtt tovább mennék, helyén látom itt kapcsolatosan megemlíteni mindazon jóttevőket, kik a templomépítés nagy munkáját az említettek kivül kisebb-nagyobb áldozataikkal segítették: Simén József mgs ur h. -szt.-mártoni ajándékozott 2 frtot. Imre Pál 5 mf. Udvarhelyi hívek 5 frtot. Udvarhelyi Sándor Ferencz és József fél mázsa vasat feldolgozva stakatur felfoglaló srofoknak. Telekfalvi Kovács Istvánné Máté Sára 1 frt. Udvarhelyi Kóbori Mártonné Demeter Juliánna 10 frt. Abásfalvi atyafiak 2 szekér meszet. H.-Ujfalviak cseréfat s több szomszéd falvák is több kevesebb anyagi segílyt nyújtottak, mik fájdalom nincsenek részletesen feljegyezve. Jakab Lajos ur adott 2500 drb téglát s az egyik kar felépítések or ismét 3000 drb téglát adott s a munkásokat ingyen élmezte.

Fennebb már említve volt, hogy a templomépítés alapját képezé kéregetés utján egybegyűlt 777 frt 64 kr, mihez járultak az éppen most említett kegyes adakozások, s a mi ezen felül a 2593 frt 80 krrig és az anyagoknak kitudja mekkora számaíg esik: az mind a hívek vállaira nehezült, miből könnyen meg lehet győződni a hívek áldozatának nagyságáról, habár az egyes tények feljegyzetlenül maradtak is. — Szintén ide sorozandónak vélem azt is, hogy a templom nyugoti bütfala a nagy rokkánás következtében tetemes romlást szenvedvén egész az összeomlásig, kénytelenítették a hívek újabb áldozatot tenni 1870-ben ennek kijavitása s nagy részbeni ujra építése miatt, a mi 428 frtba került. E célra a községi birtokos gozdrák adtak 156 frt 84 krt. Benedek István és nője Fosztó Zsuzsánna 2 frt. Benedek István ismét 1 frtot. Id. Imre András 300 drb téglát. A többi rovatal utján fedeztetett.

A templomépítés körülményeivel ennyire megismerkedvén, lássuk tovább az egyházi építkezések sorozatát is: Fennebb már említett Kénosi G. Ferencz 1651-ben kelt családi testamentumából ugy látszik, hogy ő vetette meg mindenekben a kénosi ekklézsia létezésének első alapját az anyagiakkban, minek egyik bizonyosságául álljanak itt saját szavai: „Egy pohárt hagyok az kénosi templomhoz, kit tud feleségem. Az udvarhelyi három öregh földeknek dézmáját hagyom az kénosi Papnak az felét, az más felének felét az Mesternek, az harmadát az kénosi templomház építésire. Pap házának adják az Albert Mihály házáat.

Biztos adatok nincsenek arra nézve, hogy a legelső papiház csakugyan az Albert Mihály háza volt-e? de a szájhagyomány igazolja, miszerint az udvar szomszedságában levő egy kis telek sok ideig a most már nem létező Albert családé volt, mit valami elődje a papiház és telekért cserébe kapott volt. Papiházról semmi feljegyzés nincs 1749-ig, az akkori gen. visitatio feljegyzései közt ennyi említés van téve: a parochiális ház új fundusra építettett. Ismét 1770 körül az ekklézsiai javaknak összeírásában ez áll: Parochia fából való, köpinczével, tanulóházzal és füstházzal együtt. E két adat ugyanazon egy épületre vonatkozik bizonyosan, mert a kettő közötti időköz éppen nem enged jogot az ellenkezőnek feltevésére. Ez ugyre vonatkozó adatok nem létéből minden kételkedés nélkül állithatjuk, hogy az a fából való papiház szolgált egészen 1855-ig, midőn osztán a jelenben is jó karban levő elég kényelmes papilak egészen kőből építettett. Ez épület a helyi építkezési viszonyokhoz képest egyik végén földszintí, másik végén emeletes kinézésű, hossza 8 öl, szélessége 4 öl; alsó részén van elől egy nyári konyha

és sütőház, ezen belől egy gabonás, bennebb egy jó pincze; felső részén 11 lépcsőnyi magasságban két szoba és egy téli konyha s ennek szomszédságában egy kis kamara, honnan a hiuba való feljárás is van. — Az egész épület cserép fedél alatt áll arczczal nyugatra nézőleg, a bejárathoz felvezető lépcsőzet felett egy kis kőoszlopos tornácczal.

E papiház alig 10 évvel később épült, mint a templom, s egy újabb bizonyítékát képezi a hívek áldozó erényének, mert a templomépítés nagy munkájának e tíz év alatt is sokáig viselt utóterheitől alig szabadulhatván egyetlen egy krajczár nélkül 1577 magyar forintossal építkezésre vállalkoztak a papi házzal, egyedül a hívek áldozatkészségében s Isten segédelmében vetve reménységöket. És nem csalódtak, mert e két forrás legjobbnak, kiapadhatatlannak bizonyult. Ugyanis nem lévén más alap, más mód, az írás szavai után az igás barmoknak erejére támaszkodtak s azokkal miután a természet ingyenes ajándékából kinálkozó anyagokat: követ, fát, fővenyet nagy erőfeszítéssel összehordták, a gondnok vezetése alatt 40—50 ekével indultak a sz.-udvarhelyi határon, tekintélyesebb földbirtokosoktól kifogadott földek szántására, minek gyakori ismétlésével az önségélynek minden idők által annyira kipróbált elvét: Segits magadon s az Isten is megsegít, magok között valódi hatalomná emelték, mely az előbb kivihetetlennek látszott vágyat teljesítette, valóssággá emelte. Tagadhatatlan, hogy nem ez volt az egyedüli eszköz czéljok kivitelében, de a többi is ehhez hasonló, melyek mind arról tanuskodnak, hogy minden czéloknak leghatalmasabb emeltyüje az erős akarát. — Kissé csudálatos, hogy ezt a buzgóságot az a nép fejtette ki, mely a fennebb is említett templomépítés körülményeibe alig volt beléhajtható; de hiában! gyakorlat teszi az embert! Míg voltak az ekkléziának pártfogói, gazdag urai, kik helyette mindent megtettek, addig itt a szükségét, ezt a nagy tanítómestert nem ismerték, valamint nem ismerték saját erejüket sem. Mihelyt azonban pártfogó nélkül magokra maradtak, önmagokra kellett támaszkodniok s többszöri gyakorlat által oda fejtették magokat, hogy készséggel tudnak áldozni a közügyek oltárán.

A leirt papi házon jelentékeny javítás tétetett 1873-ban, a mikor egyuttal az egész papi telek $1\frac{1}{2}$ öl magas és 2 láb széles kőfallal békerítettett, a mi az anyagokon kívül került 259 frt 76 krba. Ez összeg kiteremtése nem kis gondot adott a híveknek, miben Mlgs Jakab Gyula szolgabíró ur különösen is részt vett, adván a papiház fedeléhez 1000 drb fedél cserepet.

Áttérve a mesteri ház és iskolaépítésre, ennek legelső nyomát találjuk az 1757-ik évben, de fájdalom nagyon hiányosan, mert az egész dologról csak ennyi van feljegyezve: a mesteri házon és iskolán dolgozó mesterembereknek égett borraadtam 9 dr; ezen kívül sem hogy mifórmán épült, sem hogy mibe került semmi sincs írva róla. 1832-ben ismét új mesteri ház és iskola építéséről van szó, de ez is hiányos, mert semmiféle körülményei nem jegyeztek fel. Azonban ez bizonynyal a most is meglevő, s így utólagosan tehetünk róla annyi említést, hogy az akkori szokás szerént a mesteri ház és iskola egy fedél alatt épültek s egy kis közép ugynevezett eresszel választattak el egymástól. Az épület maga fából épült zsendely fedél alatt az iskolaszobán kívül egy szobával és kamarával a mester számára. Ez azonban csak volt már iskola és mesteri ház, mert az iskola községivé átalakulván államsegélyvel, egy diszes iskolát épített a község, hol a mester is mint tanító kényelmes szállást nyert. Az előbb leirt mesteri ház most magtári helyiségül használtatik.

Gazdasági épületekről a papi telken már az 1770-ben történt feljegyzések között is találunk említést: Papi csűr istállókkal együtt, árnyékkal és sertés ollal. De az nincs feljegyezve, hogy mikor épült és mibe került. Papi csűr építésről egyéb emlékezet nincs. A mostaninak koszorufájára 1783 évszám van írva, de nem tudni mit jelent. 1809-ben a papi csűr újra zsúpoltatott és került 15 frt 21 krba. 1880-ban ismét ugyanaz a csűr újra zsúpoltatott, a fedő mesterembernek fizettek 12 frtot, a zsupot a hivek adván, valamint a fedő embernek élelmezését és a naponkénti segédkezést is rendre hordozván. A feljegyzésekből nem deríthető ki, hogy ez a mostani csűr mikor épült, hanem még elég jó karban áll, habár a vénségnek nyomai nem takarhatók. — A házzal szembe nézőleg áll.

Mesteri csürről sehol emlékezet nincs egészen 1825-ig, ekkor az van róla följegyezve, hogy új mesteri csűr építtetett a régi helyett, s ebből azt következtethetni, hogy azelőtt is volt, de nem tudoi micsodás. A mostani jó karban van, 1875-ben újra zsúpoltatott, a zsupon kívül került 8 frtba. Egy fedél alatt csűr, pajta, árnyék és sertés ollal.

Helyén lesz talán itt a papi és mesteri telkeknek is rövid leírását adni tájékozásul. Itt az egyházi belső telkek mind egymás mellett, egy területen fekszenek, csak közkertek által választva el egymástól. A mesteri telek a templom tőszomszédságában inkább hosszukás, nyugatról kelet felé nyuló irányban áll, nyugoti végén a ház, középen a csűr, s azon hátul gyümölcsös és csürös kert, a torony és a csűr között egy kis veteményes kerttel. Az egész nagyon kicsi, egy alig használható vízmosásos udvarral.

A papi telek ezzel összefüggő, inkább kör alakú, az itteni szűk viszonyokhoz mérten elég tágas és egyenes udvarral a ház és csűr között; a csűr háza mögött egy kis csürös kert, és az udvaron belül egy kis szabású gyümölcsös és veteményes kert. Az egészet egy derék kőkeret szegélyezi. Kapcsolatosan ide jegyzem emlékezetnek okáért, hogy a papi és mesteri telkek miféle családok birtokaiból alakultak át egyházi birtokká? Említve van, hogy Kénosi G. Ferencz hagyományozta papi háznak az Albert Mihály házat; a levéltárban található tenyérnyi kis elkopoit kötveleceskéken alig kiböngészhetőleg látszik, hogy a papi telket nagyították időközönként Ferenczi Balázs uramtól, Sándor Jánostól, lókodi Sata János, Annók, Demeter és Judithtól vásárolt helyekkel, mihez a mostani csürkert helyét Vas Kata ajándékozta. A mesteri telek és a papi gyümölcsös egy része László András és Jánostól vásároltattak.

(Vége köv.)

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LII.

Tordai Máté vallástétele. 1599. febr. 4.

Én Thordai Máthé deák vallást teszek, úgy mint egészségben lévén, és ép ésszel elmével bírván, az én menyei szent atyám előtt, az ur Jesus Christusnak dűcsőséges szent atya előtt, hogy az mely igaz vallást teljes életembe követtem, tudni illik az menynek földnek teremtő Istene és az ember Jesus Christus felől, ki nem három személyű, hanem egyedül uralkodó véghetetlen Isten, az Jesus Christus peng, az ő szent fia, nem valami örökké való személy, avagy hasonló Isten az atyjával, hanem az szent próféták, evangelisták és apostolok tanítása szerint, az büntől gyarlóságtól megválva, mi hozzánk hasonló férfi volt, az ő atyjának jobbára ült az ő szenvedéseieért, és ki eljövendő az ítéltre az utolsó napon, megítelni mindeneket, eleveneket és holtakat. Mely vallásban kívánom hogy az én teremtő menyei szent atyám engemet megtartson, és az én végső óramon velem lévén, jó hitben, reménységben ez világból kivegyen, és az ő szent hivei közé szent kegyelmességéből az boldog feltámadásban számláljon. 1599. 4. febr.

Eredetije néhai Hilibi Gál László gyűjteményében Char-tophyla ceorum Tom. XVII.)

Közli: Szabó Károly.

BESZÉD SZABÓ SÁMUEL SIRKÖVE FELÁLLITÁSA ALKALMÁVAL GAGYBAN 1881. JUNIUS 19-ÉN. *)

„Elhervad a virág, kidől a búszke cser;
Mélység lesz a tető a tenger fenekén;
Nép lesz nagy nép felett s elvész óhatlanul...
S mind ez, oh Uram, a te akaratod!”

Az enyészettel szemben, vagy a sors üldözései között ennél tovább nem lehet menni. E gondolatnál: az úr tetszése ez, megáll az ember és újra kezdi a küzdelmet s folytatja, míg tart élete. Miért? Mert célja az étellel való küzdelem. E küzdelemben születnek az eszmék és ebben testesülnek meg. E küzdelem által hagy nyomot magáról mindenik nemzedék s ad irányt az utókornak. Így leszen tetteiben halhatatlan az ember.

Egy, küzdelmei által halhatatlanná lett embernek már rég nyugvó porainál állunk most. Ki volt ő? Egy ember, a ki 1756-ban Abrudbányán született és 1856-ban Gagyban meghalt. De nem volt oly közönséges ember, hogy róla ennyit tudni elég lenne. Ő száz évet élt! A természet időmérőjén ezer év csak egy ingalengés, szinte mint nekünk egy másodperc s száz év még kevesebb. Száz év kevés a végtelen idővel szemben, de sok, ha a rendes életkort tekintjük.

Ki volt ő? Egy ember, a kit hazája és vallásfelekezete, általában az emberiség szentebb ügyei lelkesítettek. A ki, hogy hasznos tagja lehessen egyházának s a nemzetnek érdemes napszámossa, külföldi egyetemeken saját költségén képezte magát majdnem három éven keresztül. 1790-ben februárban Bécsbe megyen s egy évi ottlét után Prágát, Drezdát, Berlint meglátogatva, ez utóbbi helyről gyalog Lipcsébe s onnan Göttingába; innen 1792-ben gyalog Jenába és Regensburgba s e nyár végén aztán hazajött a hazába.

Ma ily nagy utakat a gőz szárnyain tesznek az emberek! Őt a tudományok, ismeretek utáni vágy vitte s még csak meg sem fáradt, a mint Lázár István püspöknek írja abban az időben. S hogy mi célja volt, arról ezt írja: „a politikai statusról, vagy abban lévő közszolgálatról nem is gondolkodom, inkább, ha szolgálatom statusunknak kívántatni fog, tehetségemet annak és a közjónak előmozdítására fordítani el nem mulasztom.”

*) A néhai derék férfi iránti tiszteletből közöljük a hozzánk későn érkezt beszédet.

Ő saját alapján állott. Önálló, független, szent czélu és tiszta jellemű. Mint ilyen lépett egyháza szolgálatába s vette kezébe kereszturi oskolánk építését és vezetését 1796-ban. Ő volt az a szilárd mag, a mely körül tömörültek az erők ez iskola létesítésére nézve. 1794-ben megindult ugyan a mozgalom, hogy Kereszturon egy középiskola állíttassék fel, de lanyhán ment a dolog az ő megjelenéseig. A buzgóságot erre nézve ő fokozta, mint az egyik legfőbb tényező.

Szabó Sámuel építtető és igazgató tanár volt egy személyben. Kétféle kötelességet teljesített és mindkettőt emberül elvégezte Valóban, szerencsésnek mondhatjuk iskolánkat, hogy a kezdet nehézségeire emberét megkapta. Nekünk akkor, és azután is még hosszason ily emberekre volt szükségünk.

Az építés ideje már lejárt! Vajha a te erős akaratod, kitartásod és buzgóságod szelleme, itt a te poraidnál álló és ezután állandó utódaidat megszállaná, hogy építhessék felekezetünk és nemzetünk fiatalságát értelmileg s fektessék erre már most a fősulyt!

Ő saját alapján állott. A kik ezt nem akarták elismerni s másfelől azok is, a kik dicsőség, hir után vágyakoztak, csak úgy könnyedén, az iskola körül; a kiknek elvök, hitök, gondolatjuk e lehetett: t á n a t u d o m á n y n a k é l j e k ; a kik még csak saruja szija megoldására se lehettek volna méltók, az ilyenek között irigyei, ellenei támadtak.

1796-ban Lázár István püspöknek írja: „én hogy Statu-sunknak hozzám hajlandóságát megnyerjem, löbbet cselekedtem, mint más hozzám hasonló, feláldozván kevés vagyonomat is; azután is azt a törést választottam és állást, melyet senki tölem tudom azért nem irigyel, hogy maga álljon oda; mégis, mint hallom, éled az irigység titkos kovásza.“ 1811-ben pedig így ír: „csak látom én azt sajnoson, hogy én a miénk között az érdemlegionak tagjává nem leszek, bármint igyekezzem is magamat érdemesíteni; ám legyen, elég jutalom leszen nekem a belső megelégedés, hogy én közönségünknek szolgálak.“

Kedves volt pályatárs! Ügyed tisztázva van előttünk. Te az érdemlegio tagja vagy. Hogy az érdemlegio tagja vagy bizonyítja az, hogy kereszturi oskolánknál a minden ötödik évben tartatni szokott jóltévők emlékinnepele egyikekének, 13 évvel ezelőtt, a tárgya a te életed, munkásságod felemlégetése volt. Kicsinységem volt szerencsés feleleveníteni emlékedet s később aztán a „Keresztény Magvető“-ben *) is megörökíteni nevedet.

Kereszturi oskolánknál 16 évet, tordainál 17-et és a kolozsvárinál 2 évet szolgáltál. Összesen 35 évig voltál a tanári pályán. Iskolánk történelmében méltó helyet foglalasz el. Emlékedet hirdeti és örzi a kereszturi iskola. Te magad segítetted állítani ez emléket.

*) Lásd „K. Magvető“ IX. köt. 2-ik füz. 105—117. lap.

De emléked megvan, és él hálás és szerető leányod lelkében is, a ki sok oldalu ismereteidet csaknem örökölte. Tudományos miveltséggel bíró leányod az irántad való tiszteletnek tanujelét adta akkor is, a midőn évekkkel ezelőtt kereszturi iskolánkhoz, egy a te nevedet viselő ezer forintos alapítványt tett, hogy az egy tanári fizetés alapjául nője ki magát. Te örök életű vagy ez által is! Ez alapítvány jelzi azt a helyet, a hol te életedben áldásosan működöttél.

De emléket kívánt állítani arra nézve is, hogy az a hely, a hol a nemes porok nyugosznak, diszes emlékkövel jelöltesék. Imé az emlék! Rajta e felirással: „Egyházunk hű szolgája, Mikola Szabó Sámuel nyugszik itt. Emlékét örzi a kereszturi unitár. gymnasium, melynek létrejöttében buzgó fáradozó volt és fő tényező.” Itt áll, hogy hirdesse a hasznos és hosszas életnek emlékét, s a kegyeletes és hálás gyermek tettét s bizonyítsa azt, hogy sem leányában, sem a kereszturi iskolában nincsenek méltatlan, hálátlan utódai.

Tisztelettel jöttünk mi is e volt nagy emberünk sírjához, megtanulni azt, hogy a hasznos életnek, az igaz embernek emléke áldott s megtanítani az ifjúságot, iskolánk növendékeit az érdemesek tisztelésére és becsülésére.

„Csak törpe nép felejtethet nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődeket;
A lelkes eljár ősei sirlakához
S gyujt régi fénynél új szövétneket.“

Álmod legyen tovább is csendes e diszes kis közönség egyszerű temetőjében. S míg ama jobb hazában találkozunk, addig is Isten veled s Isten velünk.

SÁNDOR JÁNOS.

EGYHÁZI SZEMLE.

(A debreczeni zsinat. Ugyanott ref. lelkészi országos értekezlet. Külföldi ve-
gyes közlemények.)

Egyházi téren közelebbről a legfontosabb esemény a magyarországi év reformátusok zsinata volt. Közel 100 éve, 1791 óta nem volt zsinata a reformátusoknak Magyarországon. Az idők nem voltak kedvezők ily zsinattartásra. Hazánk alkotmányának helyreállítása óta mind sűrűbben nyilvánult ez óhaj. Voltak, kik azt most sem tartották időszerűnek s a zsinat által elérni szándékozott főczélt, t. i. az öt református egyházkerületnek egymással szorosabb viszonyba hozatalát, szerves egyesítését rövidebb uton s az egyes egyházkerületek történetileg kifejlett önállóságának s önkormányzati jogának kevesebb feláldozásával is elérhetőnek vélték a konvent által. Éve-
kig foly szaklapokban és folyóiratokban a vita a zsinat és konvent felett; míg végre a zsinat győzött, mely f. évi Október 31-én nyílt meg és nov. 24-én záratott be Debreczenben.

A zsinaton, mint legidősebb főgondnok, a nagy tekintélyű és országosan tisztelt államférfiu, báró Vay Miklós s miután az érdemekben megöszült dunamelléki püspök, Török Pál, épen a zsinattartással szemben elfoglalt ellenzéki álláspontjánál fogva nem jelent meg, a hivatali kor szerint utána következő Nagy Péter, erdélyi püspök elnököltek. A gyűlést előbbi nyitotta meg államférfiu bölcsességét szintugy, mint igaz protestans buzgóságát hiven visszatükröző beszéddel, melyben hálá-
san emlékezett meg azon legfelsőbb engedélyről is, mely szerint ő Felsőge ez uttal az 179 $\frac{1}{2}$ -ki törvény által részére biztosított királyi biztos kinevezésétől is elállott. A megnyitó beszédet az ágostai hitvallásu egyház küldöttségének bemutatása követte, melynek üdvözlétét a küldöttség elnöke, b. Prónay a testvéri érzelem meleg hangján tolmácsolta.

Nem lehet czélunk a közel négy hétig tartott zsinat tárgyalásait nyomról-nyomra kísérni. Ez oly nagy tért igényelne, a melylyel mi nem rendelkezünk. Különben is az erre közelebbről hivatott közlönyök, sőt a politikai napi lapok is azokról meglehetősen kimerítő tudósításokat hoztak. Mi csak rá akarunk mutatni a végzett munkára, mintegy elismerésül s méltánylásául azon buzgalomnak és odaadásnak, melyet református atyánkfiai e zsinatukon egyházuk ügyei iránt kifejtettek és tanusítottak. Valóban, jól esett látnunk az egyházas életnek ezen már-már szokatlan megpezsödülését. Megújulni véltük a

reformáció szellemtüzenek fellobbanását, mely egykor kunyhót és palotát előzőnlött fénysugaraival. Jól esett látnunk különösen azt, hogy e zsinat nemcsak papi gyűlés, hanem igazi protestans zsinat volt, tevékeny részt vevén abban a ref. egyház világi nagyjainak számos kitünőségei is. Vajha e szellem újabb lendületet nyerne mindnyájunk között, hogy ne csak a szent könyv hirdesse, de maga az élet bizonyosságot tegyen róla, hogy mi mindnyájan szent nép, királyi papság vagyunk.

Minthogy a zsinat legfőbb célja az egymástól eddig teljesen független egyházkerületeknek egy egyetemes magyar ref. egyházzá leendő egyesítése volt, a tanácskozás legelső tárgya is ezen egyház alkotmányának megállapítása képezte. Az alkotmány-tervet ugyan a konvent előzetesen elkészítette s így a tanácskozás alapja készen volt, de azért annak megállapítása nem kis munkába került. Nem könnyű feladat századokon át külön állott s külön történeti fejlődéssel bíró egyházkerületeket ugyanazon paragrafusok keretébe szorítani. Ennek nehézségei lépten-nyomon előgördültek, a mi aztán szükségképpen maga után vonta a merev egyöntetűségnek tágítását. Legnagyobb szabadságot az erdélyi egyházkerület nyert, mely mondhatni fejr lapot kapott, a mennyiben ezen kerületre nézve kimondatott, hogy több százados külön állás folytán kifejelett alkotmányos szervezete érintetlenül hagyatik és részére föntartatik, hogy alkotmányát jövőben is a képviseleti rendszer elveivel öszhangzóan tovább fejleszthesse. Midőn ez irányban az indítvány megtétetett, nem minden alap nélkül jegyezhetette meg egyik zsinati tag, hogy „ha ez kimondatik, akkor az erdélyieknek a debreczeni zsinaton több dolguk nincs, hanem haza mehetnek.“ Nem kis vitára adott okot a presbyterialis rendszernek szigorú keresztülvitele iránti szándék is. Két egyházkerület hallani sem akart egyházközségi gyűlésekről s azok ellen elkeseredetten küzdöttek, mivel azok szerintük demagogiára vezetnek; két egyházkerület pedig ezen közgyűlések megszüntetését s jogainak megcsorbitását elleneztek hasonló elkeseredettséggel, annyira, hogy a tiszáninneri egy.-kerület képviselői azt is kinyilvánították, hogy készebbek a gyűlésről eltávozni, mintsem e jogukról lemondjanak; míg a kérdés abban nyert ismét szerencsés megoldást, hogy a zsinat mindeniknek meghagyta a jogot, hogy e tekintetben maga határozzon. És még többször is kellett hasonló engedményeket tenni a zsinatnak, a mit részünkről nemcsak hogy hibául nem tudunk, hanem a zsinat legbölcsebb eljárásának tartunk, s miután abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a célba vett egyesítést nem a törvényezikkek ugyanazonossága, hanem a szívek egyérműsége fogja biztosítani, kimondjuk azt is, hogy szerintünk a szóban levő alkotmányt jóval kevesebb paragrafusra is össze lehetett volna vonni. Ezt különben a zsinat is érezni látszott s azért, a hol lehetett, örömet törölt a paragrafusokból, a me-

lyek még ilyen kérdéseket is, hogy „a házások összeesküetése csak délelőtt, vagy csak délután történhessék-e meg?” alkotmánytörvény által kívántak szabályozni. Még az egyenruha iránti szabályzatot is tán egyszerűbben meg lehetett volna oldani a hivatalos működésben eddig is viselt palásstal, a mely önként maga után vonja a sötét színű ruhát; mint a megszábotott uniformissal, a melyet némelyek egész a reverendáig óhajtottak volna kiterjeszteni. Igaz ugyan, hogy még a közmondás szerint is „a ruha tisztesség” s így a pap iránt már öltözete is tiszteletre kell hogy indítsa, de a sarkantyus, pitykés és sallangos hajlamu papból alig hisszük, hogy még a reverenda is tisztelendőt csináljon. Végül megjegyezzük, hogy a mint az elnök megnyitó beszédében is hangsúlyozta, a mai zsinatok hivatása többé nem a dogmák alkotása, a debreczeni zsinat is távol tartotta magát az alkotmány feletti tanácskozásnál a dogmatikai kérdésektől. S a mit ez irányban észleltünk, csak örömeinkre és megnyugvásunkra szolgálhat, a mennyiben mindjárt az alkotmányterv 1. §-e tárgyalásánál, melyben a magyarországi ref. egyház meghatározása foglaltatik, egyik jelentékeny zsinati tag által kimondatni hallottuk azon általunk is vallott elvet, hogy az ó és újszövetségi irások mellett az egyház a józan észet is mindig a hit torrásául tekintette; valamint a presbyterek eskümintája kérdésénél egy más zsinati tag által felvetett amaz indítvány, hogy az eskü ne csak az élő Istenre, hanem az Atya, Fiu és Szentlélekre történjék, egyetlen egy tag által sem támogatott, hanem az eskümintá megállítása minden megszorítás nélkül az egyházkerületekre bízott.

Második tárgya a zsinatnak „a köznevelés és közoktatás szervezetének szabályzata” volt, kezdve a kisdudóvodákon, nép- és középtanodákon keresztül, fel a főiskoláig. A legnagyobb élvezettel olvastunk nem egy beszédet, a melyek e szabályzat tárgyalása folytán mondattak s vajha elolvasnák azok is, a kik a felekezeti tanintézetekre csak peresít szeretnek kiabálni. Valóban a protestansok nem kicsinylést és megszorítást, hanem elismerést és támogatást érdemelnek azon kitartó gondért és áldozatért, a melyet tanintézeteik iránt századok óta tanusítanak. S a reformatusok debreczeni zsinata csak hű követője volt e tekintetben az ősök áldásteljes nyomdokainak. Kiváló örömeinkre szolgált főleg, midőn a theologiai tanintézeteknél némelyek a tanszabadság elvének megszorítását célozván, az ellen többen szót emeltek s a theologianak is megőrizték tudományjellegét. Ki vonná kétségbe bármely egyháznak azt a jogát és kötelességét, hogy a maga hittani intézeteiben olyan tanárokról gondoskodjék, a kik saját álláspontjáról terjesszék a hittudományt is, de azért még a legigazhitűbb tanártól is többet várunk egyik vagy másik confessio bemagol-
tatásánál. Hova lenne a reformacio elve: a szabad vizsgáló-

dás, ha attól még azok is elzáratnának, a kik par excellence a reformatorok szellemében működni vannak hivatva? A zsinat a tanszabadság elvét a theológiánál is kimondotta, s ezzel bizonyára nem csekély mértékben fokozta maga iránt a rokonszenvet a köznevelést érdeklő munkásságában.

Harmadik tárgya volt a zsinatnak „az egyházi bíróság és törvénykezési rendtartás.“ Ennek tárgyalása közben érdekes vitára adott alkalmat az az indítvány, hogy a házassági váló perekre is állíttassék fel az egyházi bíróság. E jogot ez idő szerint csak az erdélyi egyházkerület gyakorolja. A hazai többi ev. ref. egyh. kerületek házassági válópereiben kir. törvényszékek ítélnék. Az indítványt többen retrograd lépésnek nyilvánították most, midőn a korszellem az egyházi házasságkötés helyett is mindinkább hangoztatja a polgári házasság behozatalának szükségességét. Mások tekintettel arra, hogy a róm. katolikusoknak szintén megvannak a maguk szent székeik s e jogot az 1790/1-ki t. cz. a protestánsoknak is biztosította, az indítvány mellett emeltek szót. A megállapodás pedig a lön, hogy mivel ez ügy az ágostai hitvallásukat is érdeklő közjogi kérdés, először tétessék hozzájuk ez irányban felhívás s ha azok is hajlandók ily irányu intézkedésre: akkor velök egyértelműleg intézkedjék benne a zsinat. E kérdés fölvetése a politikai lapok közül többeknek nem igen tetszett. Az „Egyetértés“ egy egész vezércikkben támadta meg azt, a mi Ker. Magvetőnknek is adván egy oldaldőrtést azon cikkért, melyben f. évi 4-ik füzetében az erdélyiek egyházi bíróságait védelmébe vette. Részünkről nem kívánunk e kérdés mellett apologizálni; de az mindenesetre furcsának tűnik fel, hogy a protestánsoknak rossz neven veszik azt, a mit a katolikusoknál nem mernek megtámadni. Ezek a válóügyeket egész Magyarországon a szent székeken tárgyalván, ebből, ha egyenlő mértékkel akarunk mérni, vagy az következik, hogy azok is eltöröltessenek, vagy az, hogy a protestánsoknak is e jog megadassék. A debreczeni zsinat ez utóbbinak adott hangot, valószínűleg azért, mert az elsőre, ez idő szerint legalább, semmi kilátás nincs. Ha bekövetkezik az az idő, hogy a házasság tisztán polgári actussá tétetik, akkor bizonyára sem a debreczeni zsinat, sem mi nem fogjuk magunknak követelni az egyházi bírászkodást a váló ügyekben. A zsinaton még volt egy indítvány, a mely némileg ehez hasonló, t. i. hogy a protestáns püspökök is tagjai legyenek a felső háznak. Nem emlékszünk rá, hogy ez indítványnak mi sorsa lön; de arra emlékszünk, hogy ezt a „Magyar Állam“ czimű lap se tűrhette el szó nélkül, a mely különben megelégedve látszott lenni a zsinattal s erre az indítványra azt jegyezte meg, hogy nem mindenki püspök, a kit úgy neveznek. Nő ebben teljesen igaza van — főleg, ha a jövődelem-bevallási ivek szerint mérlegeli a püspökségeket.

Igen fontos tárgya volt még a zsinatnak a lelkészválasz-

tási törvény megalkotása. Annyira fontos, hogy tán szinte egy kis pihenőt is lehetett volna tartani az eddig végzett nagy munka után, mi által időt nyert volna a zsinat minden oldalról jobban átgondolni a lelkészválasztási törvényt. Ugy lát-szik, hogy ezt némelyek óhajtották is s ezért annak a konventre áttételét indítványozták. Azonban a többség akarta, hogy meglegyen és meglett. De hogy a hozott törvény meg fogja-e nyugtatni a ref. egyházat? nagy kérdés. A Prot. egyh. és isk. lap. 49 számának „Zsinati utóhang“ című czikke leg-alább a lelkészválasztási törvényt egy kis árnyéknak tekinti a zsinat többi fényes munkája mellett. Annyi bizonyos, hogy ha e törvénytől a szabad választás elvét keressük, ez először az ekkleziáknak vagyonszági, azután a lelkészek minősítvé-nyi osztályozása s végre egy kijelölő bizottság hárm-as talap-zatára oly magasra van föltéve, hogy ott azt nem mindenki láthatja meg. Mindezek mellett a próbaszónoklat is megtartott.

Utoljára hagytuk, a mi tagadhatatlanul a zsinat munkál-kodásának koronája: a domesticát. Valóban, nem ok nélkül mondá a nagyérdemű elnök zárbeszédében, „hogy ha csak ez egyet végeztük volna is, ezen egyetlen eredmény is — embe-rül szólva — örök időkre biztosítja országos összegyülésünk emlékét.“ A domesticára, melynek czélja szegény ekkleziások és lelkészek valamint ezek özvegyei és árvái segélyezése, eset-leg nyugdíjazása stb. az első 1000 frt Ragályi Gy. a másodi-kat Ballagi M. a harmadikat László J. adományozták. Ifj. és id. br. Vay Miklós, továbbá gr. Degenfeld Imre 5—5000 frttal, Ujfalusy Miklós 1500, Vályi János, Bösözerményi Róza 1—1000 frttal járultak az alaphoz. És ezeket követték mások kisebb-nagyobb özvegekkel, úgy hogy a zsinaton már 30,000 frtot meghaladó összeggé nőtte ki magát az alap. Tovább gyarapi-tására fognak szolgálni a családők évi járuléka, a melyek-nek legalább a család évi fenntartására megkívántató érték egy ezredrészét kell tenni s a melyek ezen évi járulék husszoro-sával egyszerre is megválthatók, az országos domestica czi-mén eddig befolyt vagy kötelezett adományok; az egyházi testületek hasonczélú tőkái vagy adományai; kegyes adomá-nyok; végrendeleti hagyományok; a reformáció évfordulóján templomi hirdetések jövedelme; az alap évi jövedelmének év-ről-évre tőkésítendő 25%-a; az évi számadás lezárása után fennmaradt özveg s végre a báró Baldácsi alapítványnak az alapító levél szerint a főntemlitett czélokra folyóvá teendő évjárléka hasonlóképpen fölvétetik az évi költségvetésbe. Mi őszintén óhajtjuk, hogy a folytatás hasonló legyen a kezdet-hez. És óhajtjuk, hogy a zsinat kitartó nagy és nemes mun-kálkodását minden irányban siker koronázza.

Ugyancsak Debreczenben a zsinat alkalmából egy országos ref. lelkészi értekezlet is tartatott. Ez értekezletet a fáradhatlan buzgalmu Czelder Márton indítványozta, fölhívásában az evangélikus és unitárius lelkészeket is testvéri bizalommal kérvén fel a megjelenésre. „Tegyük össze — ugy szóla ama felhívásában — hitünk erejét, buzgóságát, hogy egymást erősítsük azon szeretetben, melyet a mi fejünk a Jézus Krisztus ajánlott az apostoloknak, mely szeretet alapja azon tudománynak, mely nem helv. agost. unitár. hitvallásuaké, nem Pálé, Apolosé, hanem a Jézus Krisztusé!” Valóban nekünk jól esett e fölhívás. Ugyanazon kedves érzelmek benyomása alatt olvastuk azt, mint a minőt egykor a protestans egylet megalkulása okozott. De hát ez is csak egy szép álm volt. Eltűnt. Nem minden nyom nélkül, de céljától minden esetre távol maradv. Most még élvezni sem volt időnk a szép álmod; mert a fölhívást nyomba követte a „Debreczeni prot. Közlöny“ ébresztője „Egy indítvány nem a maga helyén és idejében“ című czikkével.

Hanem azért, ha nem is a tervezett módon, a ref. lelkészek részéről az országos értekezlet megtartatott s ha csak részben is valósíthatják a hozott határozatokat, egybegyűlésük és tanácskozásuk bizonyára nem volt sem helytelen, sem időszzerűtlen. Az értekezlet két javaslatot dolgozott: egyet a lelkészi körök megalapítása tárgyában, másikat a belmisszió ügyében. Az első szerint minden egyházmegyében a gyülekezetek száma és helyrajzi viszonyaira való tekintettel egy vagy több lelkészi kör alakítandó a lelkészetre tartozó gyakorlati kérdések megvitatására, megállapodásaiknak egymással leendő kicserélésére, oda is törekedvén, hogy lehetőleg körönként vagy legalább egyházmegyékként az egyházi irodalom pártolására és fejlesztésére lényeges és emelőleg ható lelkészi közkönyvtárak s e czélok előmozdítása szempontjából közszükségletet fedező pénztárak is létesüljenek; évenként aztán egyházkerületi s három évenként országos lelkészi értekezletek tartatnának. A második javaslatnak czélja 1-ör a gyülekezetek vallás-erkölcsi életet illetőleg: a hivek házankénti lelkipásztori látogatását rendszeresíteni, gyermek-isteni tiszteletek tartását életbe léptetni, a konfirmációi oktatásról kellően gondoskodni; a vasárnap délutáni isteni tisztelet végeztével 12—20 éves ifjak vallásoktatását eszközölni s általában népszerű előadások tartása által a község közmívelődését előmozdítani; 2-ör a gyülekezeti élet külső anyagi oldalát illetőleg: az egyházi vagyion kezelésének szigorú ellenőrzése, takarékpénztárak felállításai; thabita-egyletek alakítása, melyeknek feladata volna az egyházi kör-, valamint a helyi egyház alaptökéje növelésére kegyadományokat gyűjtögetni, a szegény iskolás gyermekeket tanakönyvvel és ruhával ellátni s általában a szegény ügy gondozása a gyülekezetben. Végre eszmecsere folyamában különö-

sen hangsúlyoztatott a vasárnap megszentelésének kérdése is. Mennyi jó gondolat és szép terv! Ajánljuk lelkészeinknek is figyelmébe. Ezeknek elhanyagolása teszi napról-napra sivárabbá az egyházi élet mezejét; ellenben hű ápolásuk és gondviselésük ismét fölébresztheti annak meglankadt erőit, újabb termékenységre hívhatja bemohosulni indult barázdáit.

A külföldről nagyobb eseményeket nem jegyezhetünk fel; de némely jelenségekre rá kell mutatnunk.

— Németországon a szabadelvű iránynyal szemben a reactió mind nagyobb tért foglal el. A poroszországi tartományi zsinaton tárgyalt ügyek nagyobb részint a reactió szellemében döntettek el. A hannoverai tartományi zsinat szintén kísérletet tett a theologiai tanszabadság megszorítására és ezt azzal indokolják, hogy a güttingai egyetem szabad irányu theológiája mellett a papjelöltek nem kapnak állomást. Általában az év. theologusok számának megfogyatkozását sokan a római egyház ellen folytatott kultur-harczezel akarják kapcsolatba hozni, mintha ez idegenitené el az ifjakat a papi pályától, holott ez idegenkedésnek oka egyfelől épen a szabadelvűség üldözésében rejlik. A szabadelvű irányt a szileziai zsinaton is élesen megtámadta Erdmann superintendens, ki egyebek mellett ugy nyilatkozott, hogy a hit és modern világnézet között levő szakadást csak a Krisztus keresztjével lehet áthidalni. Igen elmésen jegyzi meg erre a „Deutsches Protestantenblatt“ szemleírója: „ha valaki egy szakadást át akar hidalni, első és fő dolog, hogy a hidfák mindkét végökön szilárd oszlopokra helyeztessenek; mert ha ezek közül csak egyik is inog, a hid összeomlik. A superintendens ur a maga kissé homályos profétai nyilatkozatában tulajdonképpen csak azt állította, a mit a szabadelvű protestantismus kíván, t. i. hogy a hitre vezető hid az új világnézet szilárd földjére helyeztessek. El kell fogadnunk az új világnézetet, mert ha ezt megsemmisítjük, a szakadás még nagyobb lesz, s a hid, mely a levegőben nem függhet, leszakad, a nélkül hogy valakit hitre vezérelhetne. Krisztus keresztjében egy liberalis protestáns se botránkozik meg; de az a kereszt, a melyet a ti dogmatikai önzéstök nem lajtorjául tesz lábaink alá, hanem rabigául értelmünkre, az a kereszt ránk nézve elviselhetetlen.“ Ugyancsak ez a lap, tekintettel a német parlamentben megerősödött klerikalis pártra, tömörülésre hívja fel az egyház liberalis harczoisait. „Minden szabadelvű keresztény előtt tisztán áll a feladat — ugy mond — hogy ha nem akarjuk a középkori egyházi állapotokat ismét bekövetkezni látni: ugy mindnyájunknak egyesülni kell a magát büszkén felemelt reactio ellen.“

— Franciaországban egy katolikus pap Verux álnév alatt nagyon sötét színekkel festi a nőtlenségi fogadalom szomorú következményeit. A panaszszal teljes író sze-

rint egész egyházkerületek vannak Franciaországban, a melyeknek püspökei már számba sem veszik a papok nötlenségével kapcsolatban levő botrányos eseteket, mivel oly nagy számban fordulnak elő. A könyv így végződik: „A szóban levő gonoszság nagyobb minden más gonoszságnál ezeket együttvéve. Ez a legméltóbban magára vonhatja az Isten haragját s a papság megvetését a világ előtt. Ha ezt a klerusban el tudjátok nyomni, akkor az elhagyott templomok ismét megtelnek, a gyontató székek ismét felkerestetnek; a vallásos üldözések megszűnnek vagy valódi marttyrokat szülnek s nem pusztán fegyenczeket.“ Ez a nyilatkozat más színben tünteti fel a franciaországi klerus belső állapotát, mint a bucsujáró tömegekről szokásos dicséret.

A Franciaországba szorult valdiak száma mindinkább apad. Kezdetben ott is csaknem annyian voltak mint az egykori Piemontban; míg ma alig megy többre számuk 8—900-nál. Ezeknek egy része a Viso hegy lábánál egy meglehetősen termékeny völgyben lakik, a hol kitartó munkával még mindig fenn tudja magát tartani; de a másik részök a Pelvoux hegy közelében egy nehezen mivelhető, szakadásos völgyben lakik, s a közelebbi évek annyi természeti csapással sujtott, hogy mindennapi kenyerök megszerzése is már-már lehetlenné vált. Ezek közül tehát többen elhatározták, hogy kiköltöznek Algierba, s ez érdekében a Renaissance-ben barátaik és jó embereik egy felhívást bocsátottak ki segélynyújtás végett a kívándorlók számára, melyben a többek közt így irnak: „midőn kövekből építendő templomokra annyit adakozunk, nem adakoznánk-e arra is, hogy a romokból kiemeljünk egy kis élő gyülekezetet és megtartsuk a történelemnek és egyháznak a kereszténységnek ezt a legrégibb és legdicsebb multtal bíró becses maradványát!“ Csak igaz marad a nagy költő szava: hogy a világtörténet a világ ítélő bírója. Mennyi üldözéseknek valának kitétetve ezek a szegény valdiak is, míg ma legálább küzdelmeikben jóakarát és elismerés bátorítja.

— A n g l i á b a n jelenleg nagy divatban van statistikai adatokat gyűjteni a templomokat és isteni tiszteleteket látogatók számáról. Ez adatok szerint aránylagosan a legbuzgóbb templomgyakorlók az unitáriusok. Ebből kiindulva a Renaissance egyik írója szót emelt az unitarizmus mellett s védelmébe vette azon támadások ellen, melyekre közelebbről ürügyül szolgált az, hogy egy Bonet Maury nevű tanár hittudori értekezésének tárgyául az unitárius hitelveket tette s azokról méltányló elismeréssel nyilatkozott. „A Revue chrétienne és a többi szaklapok — úgy mond a Renaissance írója — melyek közelebbről oly keményen megtámadták az unitarizmust, meg tudnák-e nekünk mondani, miből lehet kinagyzarítani azt a különös jelenséget, hogy ezek az unitáriusok, a kiknek hitök szerintök rideg, kegyességük halott, az isteni

tiszteleteket sokkal szorgalmasabban látogatják, mint az ortodoxianak legbuzgóbb tanítványai? Nem akarunk az angol unitáriusok hitkincséből magunknak tőkét csinálni. Különben is ki tudja nálunk hogy esnék ki a hasonlító számítás. De mint a francia liberalis protestánsoknak az unitarizmus iránt mindannyiszor tanusítani szokott rokonszenvének egy újabb jelét, örömmel jegyezzük fel a Renaissance e nyilatkozatát is.

cz.

LEVELEZÉS.

Egyesült Államok. Cambridge, nov. 19. 1881.

Kedves Kovács ur!

Mindkét levelét vettem, s mondhatom, hogy nagy örömet okoztak nekem. Hogy egyházi képviselő tanácsosnak megválasztottak, az igen megtisztelő reám nézve, és e tiszteletbeli czímet mindig nagyra fogom becsülni. Elismerésem jeléül rövid idő múlva írni fogok az igen tisztelt és szeretett Ferencz József püspök urnak is, kinek addig is adja át tiszteletteljes üdvözlömetem. Némileg megszügyenítve érzem magam, hogy az én csekély adományomnak, melyet a mult nyáron utazásra szánt pénzből a magam megrövidítése nélkül takarítottam meg, oly nagy becsét tulajdonítottak. Remélem, hogy nem sokára még egy keveset küldhetek, *) mely az előbbit annyira kiegészíti, hogy kis mértékben valamire hasznosítani lehet. De nekem ennél sokkal nagyobb reményem van, s erősen bizom, hogy nem is fogok megcsalatozni.

Október 5-én, egy héttel hazaérkezésem után, a „Legrégibb unitárius egyházzól“ felolvasást tartottam Princetonban a „Papok intézete“ társulata előtt. Az erről való tudósítást, azt hiszem, eddig lapjainkból olvasta. Felolvasóm oly lelkes fogadtatásban részesült, s akkora érdekeltséget ébresztett fel, a mi rám nézve egészen váratlan és meglepő volt. Az előidézett hatás arra indított engem, hogy az önök ügyét egy az e czélra összehívott nyilvános nagy gyűlésben terjesszem elő abból a kilátásból, hogy gyűjtsünk egy olyan alapot, mely a „Channing“ tanári állomás fentartására elégséges legyen s azt állandóvá is tegyük. Addig is, míg ez megtörténék, a „Christian Register“-ben közlött cikksorozatom **) által az állandó érdekeltségről biztosítva vagyok. Ugy

*) Küldött is 5 font sterlinget, a mi béváltva tesz 59 frtot, s e szerint a mult füzetben közölt 58 frt 50 krral az „Allen Henrik J.“ alap 117 frt 50 kr.

**) Ez érdekes cikksorozatra, — melyet a jövő évi első füzetünkben egész terjedelmében közölni fogunk, — nevezett lap a következő megjegyzést teszi: „Olvasóink figyelmét ezennel felhívjuk Allen tanárnak Erdélyről irt cikkére, mely egy igen fontos kérdést vet fel, t. i. Mit tehetünk magyar-honi hitrokonaink segélyezése érdekében? Mi hisszük, hogy a kérdés komoly figyelemben fog részesülni. Ime a kedvező alkalom a külföldi missiora, mely méltó érdeklődésünk- és lelkesülésünkre. A mi magyar hitrokonaink nem kérnek segélyt, de arra nagy mértékben szükségük van. Épen ezért irántuk való érdeklődésünket s rokonszenvünket mutassuk meg az által, hogy nevelési és vallási czéljaik kivitelében hathatósan támogassuk. Mi reméljük, hogy ez új alkalomra meg lesz a tetemes anyagi segély. Allen tanár cikkei viszhangra találtak lapunk hasábjain, s óhajtjuk, hogy a szószékekről is hallhassuk ötet az említett ügyben.“

Szerk.

hiszem e cikkeket is olvasta már. Külön lenyomatban is megjelentek, s küldení fogok egy néhány példányt.

Önnek az első levelét elküldöttem Tiszt. Hale Eduárd urnak, hogy a szives megemlékezését s üdvözlétét egyenesen abból olvashassa; s hogy ő is segédkezett nyújtson nekem a fennebb említett czél kivitelére. Ugyane tárgyban levelet váltottam Dr. Bellows, new-yorki lelkésszel is, ki a legmelegebb pártfogásáról biztosított s mély érdeklődést tanusít az ügy iránt; ma délután pedig az „Amerikai Unitárius Társulat“ titkárával fogok találkozni Worcesterben, kinek a befolyása által, reméllem, szintén sokat lehet kivinni.

Szeretném, ha Ön véleményét megírná a következő tervemre, t. i. „hogy a Richmond Anna alapítványból még meglevő összeg egészítették ki a nevezett czélra (mondjuk 10,000 dollárra vagy 2,000 font sterlingre) s ez összeg kezelése bizatnék az „Amerikai Unitárius Társulatra“, mely aztán évenként annak 5% kamatját (500 dollart vagy 100 fontot) a bankár által utalványoztatná Kolozsvárra.“ Én abban a meggyőződésben vagyok, hogy az összegnek ilyen biztos kezekbe leendő letéteményezése, itten olyan bizodalmat keltene az adakozókban, a melyet nem éreznének az olyan beruházásokban, a minők a távoli Erdélyben vannak; s a melyeknek a biztonságáról semmit sem tudhatnak, és talán félhetnek attól, hogy végre elveszne az adomány. Én, a mi tehetségemben áll, mindent megteszek, s bárminemű utasítást s véleményt szívesen fogadok s megnyugszom ajánlatába. Én igen sajnálnám, ha az én erdélyi látogatásom, a melyre mint életem egyik nagy kiváltságára és örömére tekintek vissza, nem eredményezne valamely állandó jót ottani nagyrabecsült és nemes barátaim számára. Vagyok stb.

Öszinte hive:
Allen József.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Az iskolázás jelene Angolországban.

Irta Felméri Lajos, Ph. D. a kolozsvári m. k. t. egyetemen a neveléstudomány tanára. Budapestén, 1881. I. II. köt. 262. és 386. lap.

Legelsőbben is örömrünkét fejezzük ki a felett, hogy szerző az angol iskolázást tette behatóbb tanulmányozás tárgyává s azzal a magyar közönséget részletesen megismertette. Ha vannak is hiányai elméletileg az angol nevelési rendszernek, de az kétségbe vonhatatlan, hogy sokkal inkább nevel az életnek, mint a német rendszer, a melyet eddig mindenben utánoztunk. Felméri művéből, melyben feladatát nagy elismeréssel méltó sikerrel oldotta meg, láthatjuk, hogy nem a németeknél van csupán az egyedül boldogító nevelési rendszer. Felméri az angol közoktatásügyi viszonyokat nem csupán könyvekből s értesítőkből tanulmányozta, hanem azoknak alapos megismerése végett Angliába ment, magával vevő nagy készültséget s szakismeretet, s így nem felületesen, hanem helyesen ítéli meg az angol népet és szellemet. Jeles művének egyik legnagyobb érdeme az adatok kimerítő gazdag-

sága s a szakértőileg felállított párhuzamok. Leszámítva a néhol felesleges idézetek összehalmozását, mely a különben igazán magyaros irályát egy kissé nehézkessé teszi, előadása vonzó és élénk s tömördek érdekes észrevételeivel mindvégig leköti az olvasó figyelmét.

Felméri művének első kötete a népiskolákról szól s feloszlik tizenhét fejezetre. Okszerű berendezésében világosan áll előttünk a népiskola jelene és történelmi fejlődése. E fejezeteiket előszó és bevezetés előzi meg s záradékul állanak az érdekes következtetések.

Az előszóban művét általánosságban jellemzi, elmondván, hogy miért tanulságos reánk nézve az angol népoktatás s miért foglalta be a keretbe az egyetemi oktatást is.

A bevezetésben az angol nép állapotát s a nevelésügyhez való viszonyát adja elő.

A „népiskolák úttörői“ czimű fejezetben megismertet azokkal a társulatokkal (Vasárnapi iskola, a „Britt“ és „Nemzeti“ társaság, Belföldi és gyarmati iskola társaság), melyek az ügyet elősegítették, s Raikes, Fox, Wesley, Lancaster és Bell nagynevű úttörőkkel. Az angol népiskola tulajdonképpen csak 1870 óta, midőn a népoktatási törvényt megalkották, nyert önálló jellemet s szabadult fel az angol egyház gyámsága alól. Erre nagy befolyással voltak a vasárnapi iskolák.

A „népoktatási törvény úttörői“ czimű II. fejezetben Carpenter Mária kisasszony, Brougham és Birkbeck érdemeit emeli ki. Különösen szépen emlékezik meg Carpenter Máriáról. E nemes keblű nőnek, ki hitfelekezetünkhez tartozott, életrajzát olvasóink ismerik már a „Ker. Magv.“ 12-ik kötetéből, de azért közöljük szerzőnek a következő jellemzését:

„Angolországban a népnevelés ügyeért senki sem tett e században nagyobb szolgálatot, mint Carpenter Mária (1807—77). Találónan mondja róla egyik tekintélyes angol szemle, hogy e századbeli legnevezetesebb nők egyike. A „pauper“ gyermekek sorsán jézusi szeretettel csüngött; a porból való kiemelésökért apostoli buzgóságot fejtett ki. Valóságos Pál apostol női alakban. Nem éri be azzal, hogy a hazájabeli inségesek gondját fölveszi, hanem más világrészekbe is elmegy. Hajlott korában négy izben is elutazik Keletindiába, hogy a nőnevelés ügyét előmozdítsa és a börtönökben uralkodó embertelen fejelemzést emberivé tenni segítse; sőt, szintén ez utóbbi célból, meglátogatta az Egyesült-Államokat is. Pál apostolon nem csodálkoztak jobban Athénben, mint a hogy Carpenter Máriát megbámulták szülőföldén, midőn az erkölcsileg vesző félben levő gyermekek nevelése elveit kezdette fejtegetni. Két vonás jellemzi különösen Carpenter M. életét: egyik az ügyefogyottak határtalan szeretete. A szeretetben el nem fáradni, a bűnben fetrengőket szeretettel megváltani, senki sem tudta nálánál jobban e százban. Másik vonása az a mély meggyőződés, mely-

et Indiában szintugy mint Angliában hirdetni meg nem szünet, hogy a társadalom elhagyottait csak a kormány és a tehetős osztályok vállvettem munkája mentheti meg.“

Az „Önkénység és az állam beavatkozása“ című III-ik fejezetben azt a nagy mozgalmat és küzdelmet tárgyalja, mely a két elem között folyt. Hogy az angolok nem támaszkodnak mindenben az államsegélyre, hanem az önkénységhez folyamodnak, s hogy abban mily gazdag erő van náluk, mutatja az a tény, hogy „A lefolyt 35 év alatt kerekszámban 35 millió font sterlinget fordított az egyház, templomok, papi lakok és iskolák építésére.“

A IV-ik fejezetben a „Népoktatási törvény 1870.“ van ismertetve. E törvény kezdeményezője, — melyben a kötelezett iskolázás elve van kimondva, — az erélyes Forster.

Az V-ik fejezetben a „Népoktatási törvény elveit és hatását“ tárgyalja. A VI-ik fejezetben a „londoni iskolaszéket“ s a felügyelete alatt álló különbféle iskolákat, azoknak a szervezetét, módszereit (még az órarendet is) és az elért eredményt ismerteti. A birminghami iskolaszéket is ismerteti a VII-ik fejezetben s így nyilatkozik róla: „London után legtöbbet Birmingham tett és teszen a nevelés ügyében. Ott úgy van szervezve az oktatásügy, hogy mintája lehet bármely szárazföldi városnak,“

A VIII-ik fejezet a „Községi és önkéntes iskolákról“, a IX-ik fejezet a „tanítás tárgyai és módszerei, az iskolai tankönyvek és eszközökről“ szól kimerítően. A X—XV. fejezetekben a kötelező iskolázást és akadályait, a polgári iskolákat, a felnőttek oktatását és az irgalmas intézeteket, a tanító-nevelőket s az azokban elért eredményeket tárgyalja. A XVI-ik fejezetben az angol és hazai tanító-nevelő-intézeteket hasonlítja össze, s bennök az eltérő s részint megegyező vonásokat tünteti ki. Szerző szerint legnagyobb eltérés van a hazai és angol rendszer között a vizsgálatokban. Az angol tanító-nevelőnek hat szakvizsgálója van. Az intézetbe való felvételre nézve is lényeges a különbség. Angliában rendszeren 18 éves ifjak lépnek tanító-nevelőbe, nálunk 13—14 évesek, kik jóformán nem ismerik azt a szellemi fáradságot, mely a tanulással jár.

A XVII-ik fejezetben felmutatja az eredményeket a népiskolázásban; párhuzamot von az angol és magyar népiskolák között, s kiemeli a különbséget, mely a két rendszer között van. Ugyan e fejezetben ismerteti az iskolafelügyeletet is. Az angol tanfelügyelői intézmény és a miénk között nagy különbség van. A tanfelügyelők mind szakemberek.

Végül szerző az egész művéből 8 pont alatt igen tanulságos és megfontolásra méltó következtetéseket von le s üdvös javaslatokat ajánl. A helyett hogy egyes kivonatokat adnánk: felhívjuk tanférjaink figyelmét e következteté-

sekre s különösen a tanító-nevelő intézetekről szóló (XIV. XV. XVI.) fejezetekre, mint a melyek minket legközelebből érdekelnek.

Szerző művének II-ik kötetében a közép- és felső oktatást tárgyalja. A bevezetésben elmondja, hogy az angol középiskoláknak több faja van, s azokat aztán öt szakaszban ismerteti. Az I. szakaszban leír 11 benlakó középiskolát, melyek közül 7 régibb szervezetű s leginkább feltüntetik az angol iskolai életet és szellemet; 4 pedig újabb szervezetű. A II. szakaszban 5 bejáró középiskola van ismertetve. A III. szakaszban a középoktatás eredményét s ismeretét mutatja fel 14 fejezetben. E szakasz a legfigyelemre méltóbb reánk nézve, a mennyiben itt összesíti szerző tapasztalatait, észrevételeit, s párhuzamot von az angol és hazai intézeteink között. A IV-ik szakasz tárgyai: a leány középiskolák és Collegiumok 7 fejezetben, melyek közül a VI-ikban egybefoglalja az ügyet; a VII-ikben pedig az eredményt tünteti fel a nőiskolázásban. Az V. szakasz 4 fejezet alatt a „természettudományi és művészeti szakoktatásról s a középtanodai tanárnevelésről” szól. Végül állanak a következők, melyekben szerző hazánk középiskoláira nézve legüdvösebbnek tartja a tantárgyak csoportosítását s a középiskoláktól független vizsgarendszer behozatalát.

A felső oktatásról szóló második rész két szakaszra oszlik; az I. szakaszban az egyetemeket, (Oxford, Cambridge, londoni egyetem, University College stb.) a II-ikban pedig a szakiskolákat (Theol. akademiák, jogi Collegiumok, orvosi Collegiumok) tárgyalja, részletesen ismertetve szervezetüket, bérendezésüket s a bennök uralkodó szellemet. Egyeket mellőzve, a theologiai akadémiákra vonatkozó pár megjegyzését szerzőnek idézem, valamint a Manchester New College-ről közölt jellemző nyilatkozatát, a mennyiben az minket unitáriusokat közelebből érdekel.

A „theologiai oktatás — írja szerző — egyáltalán nem áll magas tudományos színvonalon sem az egyetemeken, sem a theol intézetekben. Az oxfordi és cambridgei régi egyetemeken eredetileg a theologia volt a vezér studium, idő jártán azonban megváltozott a viszony: a theologia mellékessé vált. Az új egyetemeken pedig a theológiának csak részben van helye. A theol. tanárok főfeladata nem a theologiai tanítás, hanem a jelölteknek a püspöki vizsgálatokra, vagy más szóval a 39 hitcikkely aláírására és vizsgálatra való előkészítése. Hogy mily különbség van az anglicán és tisztán protestáns papnevelés között, arra nézve legjellemzőbb az unitáriusok Manchester New Collegiuma Londonban.“

Az intézet szervezetének ismertetése után (lásd bővebben ez idei 4-ik füzetben) így folytatja szerző: „Jelen voltam ez

intézetben egy pár előadáson. A vallás-bölcséletből a nagy hírnevű dr. Martineau fejtegette a vallásos világnézettel kapcsolatos problémákat oly philosophiai mélységgel s egyszerűen oly világos nyelvezettel, mintha egyszerre Plátó és Kant beszéltek volna. Az erkölcs-bölcsélet előadója Upton tanár szintén ismert alapossággal taglalja az ethikai kérdéseket, folyvást utasítva tanítványait az alapvető ethikai munkák kérdéses fejezetei tanulmányozására. Az egyháztörténelem és összehasonlító vallástudomány a kiváló tehetségű ifjú tanár Carpenter E. kezén van, s az exegetikai és kritikai részt Drummond tanár tanítja. Az a magasabb theologiai műveltség, melyet a Manchester New Collegiumban a dissenter jelöltek el-sajátítanak, az angol egyházi papok között valóságos ritkaság. Az anglicán papnevelő intézetekben a liturgikára és dogmatikára esik a főszó, emitt a philosophiára és vallástudományra.

A felső oktatásra szintén megteszi szerző érdekes következtetéseit, melyekben különösen ajánlja a philosophiai elemek bevitelét felső szakoktatásunkba s a vizsgálati tárgyak számának kevesbitését.

A béfejezésben szerző az egyes részek tárgyalása végén megtett következtetéseket a közoktatásügyi miniszter becses figyelmébe ajánlja.

Mi is részünkről a legjobb indulattal ajánljuk ez oktató és tanulságos művet minden tanügy barátoknak, úgy szintén azoknak is, a kik egy nagy nemzet mivelődési eszközeivel megismerkedni kívánnak.

K. J.

„A budapesti Unitárius anyaegyház megalapítási ünnepe. Imák és beszédek, elmondva 1881. october 2-án az első rendes isteni tisztelet alkalmával Budapesten. Az ágostai hitvallásuak deáktéri főiskolája disztermében. 1—33. l. 8. r. Budapest“.

A mint czime is mutatja, e füzet a budapesti első rendes unitárius isteni tisztelet emléke. És méltó emlék a nagy alkalomhoz. A budapesti unitárius gyülekezet iránt köszönetünket fejezhetjük ki, hogy első rendes isteni tiszteletén tartott beszédeket kinyomtatva közrebocsátotta és alkalmat adott, hogy azok megkapó szépségeiben és gazdag tartalmában szélesebb kör gyönyörködhessék.

A füzetet Derzsi Károly budapesti unitárius rendes lelkész imája nyitja meg. Föllengő lelkesülés vonul végig az egészen, kezdetétől az utolsó sorig, visszatükrözve az emelkedettséget, meghatottságot, kételyt, bizalmat és reményt, melyet egy ily ritka alkalom az ige hirdető lelkében szülhet. Szébbnél szebb tételei, magasztossága egyikévé teszi az imát a legkiválóbb alkalmi imáknak. Az után nevezett lelkésznek Jeremiás 1, 4—9. alapján tartott fennkölt szellemű szép beszéde következik. „Adom az én ígémet a te szádba“ választván ki a jelzett szentirási helyből vezérigéül a lelkészi hivatal helyes be-

töltésére szükségesnek tartott három tényezőt: „a benső elhivatást, a vallásos életet s ennek prófétai terjesztését“ tárgyalja, mindvégig magas lendületben, mi e beszéd egyik kiemelendő jellemvonása. A tárgyalás előnyösen tünteti fel a szónokot a **theológiai cultura** tekintetében is s különösen mutatja az összehasonlító vallástudományban való jártasságát.

A lelkész elhivatásának, a vallás lényegének és terjesztésének e beszédben kifejezett felfogása tiszta, következetes **észjárásra** és a modern theologia álláspontjára vall. A beszéd **nyelvezete** szép és folyékony. A napi lapok annak idején jelezték volt a mély benyomást, melyet e beszéd a hallgatóságra gyakorolt. Izlelőül hadd álljon itt a prófétaságot rajzoló pár sora: **A próféta szólja az Isten beszédét, a mint azt ihletése közben nyerte; beszél a humanitás eszméit, a mint azt jövőbe látó lelke s melegen érző szíve megteremti; cselekszi az összesnek javát, a mint azt egész valójában átérzi. Nincs előirt tan, nincs kiszabott formula, mely szelleme szárnyalását akadályozni tudná; nincs egyéni érdek, melyért az összesnek érdekét feláldozná. Egy tana van: Isten; egy törvénye: a lelkiismeret szava; egy érdeke: a kettőnek összhangzása; egy célja: ez összhangnak másokban is megfelelő visszhang keltése...** Ez, és ilyen a minden nemzetek és országok prófétája.“

A második beszéd Ferencz József püspök úr „Üdvözlő és beiktató beszéde“. Azok az egyszerű, de kristálytiszta kifejezések és sorok, melyekben Ferencz József püspök szokott beszélni, mindig meghatók és elragadók. Jelen beszédeben, az alkalomból kifolyólag, azt a két kérdést fejtegeti: **van-e szükség a budapesti unitarius egyházközség megalapítására és fenn tudjuk-e azt tartani, a befejezésben lelkesítő buzditást intézván az új lelkészhez és gyülekezethez. E kérdések fejtegetésénél is ugyanaz a gyönyörű irány, ugyanaz a széles látkör, ugyanaz a hatalmas szónoki erő, mely minden nagyszabású beszédeit jellemzi, s ugyanaz a szellemi gyönyör és elragadtatás az olvasóra nézve. Csak a bevezető sorokat idézzük: „Mión ma e helyen örömmézzel üdvözölhetlek ker. Gyülekezet! főleg pedig tégedet vallásközönségünk legifjabb leánya, ujonnan alakult budapesti unitarius egyházközség! mintha Jákobot, a kicsiny Izraelnek eme nagy hivatásu férfiat látnám magam előtt azon éji küzdelem után, melynek csak a biborpalástú hajnal megjelenése vetett véget. E történet, azt hiszem, az ő szövetségi irásokból mindnyájatok előtt ismeretes. Jákobnak az ő szolgálati évei rokonánál, Lábánál kitelvéen, szülőföldjére indult öröksége átvételére. Utközben azonban az éj meglepte s magára maradván, egy erős férfiuval kellett megküzdenie, ki mikor látná, hogy Jákobon semmiképpen erőt nem vehet...mondá: „Bocsáss el engem, mert a hajnal feljött. És monda Jákob: Nem bocsátlak el tégedet, míg meg nem áldasz engemet.“... Háromszáz évig tartó ily éji**

küzdelem volt k. ai! az unitarius egyház élete is.“ Ferencz József püspöknek e beszéde is fényesen bizonyítja, hogy szónoki hírneve oly magaslatra jutott, a melynél az ismertető már nem bírál, hanem az ellenállhatatlan hatás titkait törekszik kifürkészni, tényezőit felfedni és magyarázni, s mi hatalmának titkát a már jelzett kitünő tulajdonok mellett abban találjuk, hogy szabadelvűséggel erős történelmi érzéket párosít, s így a mult eszméit a legszerencsésebben tudja a jelenével összekötni, és hogy benne az evangéliumi szellemmel széleskörű tudományos műveltség egyesül, de utóbbi a vallás szent tüzeben egészen felolvadva. Az eszmei légkör, a melyben ő mozog, mindig keresztényi, beszédeiből mindig a keresztény szellem üdítő fuvalmát érezzük. Innen nagy hatása, innen e beszéddel is kivivott újabb diadala, a fővárosban nyert újabb győzelme.

A beszédek sorát Albert János, tordai unitarius lelkész „Urvacsorai beszéde és imái“ zárják be. Budapesti levelezőnk mult füzetünkben ez isteni tiszteletről szólván, azt írta: „Albert János mondott urvacsorai ágendát, olyan antik keresztény jellegűt, milyent az igaz szent atyák mondhattak régen minden lelkek megindítására.“ Készséggel tesszük magunkévá e találó jellemzést, mert valóban Albert János egész lényén és beszédein az első kereszténység keneteljessége ömlik el a Jézusban való erős hittel. „A történetek és az irások azt adják elénk, hogy a kinek emlékezetét most e szent asztalnál megújítjuk, született és szenvedett, élt hasznosan az emberek egyetemének, meghalt meggyalázva, de discsóségesen; s ha tetemei elporlottak, ki tudná megmondani, hol rejt azokból már egy porszemet a föld, s a világ hány részeibe hordták el az emberek, vagy repítették szét szárnyaikon a szelek!... De az, a mi életet ad a világnak, miként ő magát kifejezi, — az, a mi benne és nála örök és isteni, az a lélek, és ez a lélek halhatatlan. Mi nem láttuk ugyan őt, de erejét és hatását éreztük és érezzük magunkba ma is, — mi nem jártunk vele sem a galileai tengeren, sem Bethániának csendes mezején, de hogy ő velünk volt, ezt éreztük sokszor, s hogy ő velünk van ma is, ezt érezzük bensőnkben, vágyainkban és törekvéseinkben, az örömben és szomorúságban; vagy miként Pál apostol magát kifejezi: életünkben és halálunkban. Hitünk tőle van, általa erősödünk meg; s mintha hallanók, legalább hitünk hallani véli ezt az édes biztatást: „Valahol ott ketten vagy hárman egybegyültek az én nevemben, ott vagyok ti közöttetek.“ (Mát. 18, 20.) Ilyen és ehhez hasonló szép helyek harmónikus összetéte az egész urvacsorai beszéd, találó vonatkozásokkal a nevezetes alkalomra. Imái meg épen félreismerhetetlenül mutatják, hogy egy ihletett lélek mélységeiből buzognak föl. A beszéd és imák az általánosan ismert jeles imairó és ágendáló babéraihoz egy új hervadhatatlan levelet fűznek.

Visszatekintve az egész füzetre, az az egyházi irodalom újabbban megjelent hasonnemű termékei közt igen jelentékeny helyet foglal el.

A füzetben végül még közölve van Murányi Farkas Sándor által a budapesti első rendes unitarius isteni tisztelet alkalmából írt s folyóiratunk múlt füzetében megjelent szép „Ünnepi költemény“, mely a füzetnek szintén díszére válik.

Megjegyezzük, hogy a füzet tiszta jövedelme a budapesti unitarius papság megalapítására van szánva s a nemes célnál és a benső értéknél fogva a t. közönségnek kétszeresen ajánlhatjuk becses figyelmébe és pártfogásába. A füzet ára: 20 kr.

„A Prot. theol. könyvtár“ XV. kötete: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései megjelent. Összeszedte, a latin szövegüket magyarra fordította és tájékoztató jegyzetekkel kísérte Kiss Áron, porcsalmi lelkész és szatmári esperes. Maga a munka igen érdekes gyűjtemény, melynek a történelemmel foglalkozók nagy hasznát vehetik, s arra ajánlaton kívül nincs is semmi mondani valónk. De nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül a „Prot. Egylet“-nek azt az egyoldalu eljárását, melyet e mű kiadásánál követett. Ugyanis e könyvben csak református zsinatok végzései foglaltatnak. A gyűjtő agyan menti magát, hogy más protestáns egyház zsinataira nézve legyőzhetetlen nehézségei voltak, s e mentés az ő részéről el is fogadható, de semmi esetre sem a „Prot. theologiai könyvtár“ bizottsága részéről, mely ily tervezetű munkának a „Prot. Egylet“ kiadványai közé felvételével, a míg az egyik prot. egyház iránt kedvezést, részrehajlást mutatott, addig a többiekre nézve ez eljárása másnak nem nevezhető, mint illoyalisnak. Nézetünk szerint „A Magyarországi Prot. Egylet“ méltóságához nem volna szabad, habár tagjai között igen sok református író van is, ily részrehajlásnak férköznie. Mostanig meg is tartotta „Prot. Egylet“ a hozzá illő álláspontot s megelőző remek kiadványa: „A Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai“-ban. Zsilinszkytól fel is voltak ölelve mind a három prot. egyházra vonatkozó orsz. tárgyalások. Oly eljárás után mint a fennebbi, épen ezért méltán várható, hogy ugy a „Prot. Egylet“ céljáról és reputációjára, mint kiadványai nem református olvasóira való tekintetből az intéző férfiak a lutheranus és unitarius zsinatok végzéseinek megíratásáról is gondoskodni fognak.

„Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő“ XI.—XII. füzet megjelent a következő érdekes és változatos tartalommal: Id. Báró Vay Miklós zsinati megnyitó beszéde. A világ jövője, megvilágítva a történelem és kijelentés által. Venetianer Sándor. A mindkét vallású evangélikusok felterjesztése vallásügyben, a tulbuzgó klerus és érdektársai ellen, az uralkodó felséghez, kegyelmes leirata érdekeiben. 1790. Latinból ford. Csuthy Zsigmond. Magyar Prot. irodalmi társulat. Szózat a prot. irod. társulat érdekében. Körösi. A 1848—49. év bepecsételt könyve Vári Szabó S. Adatok a vallásfelekezetek egyenjogúsága kérdéséhez. Külföldi könyvészet és a rendes változatos rovatok. Előár 4 frt. Szerk. Czelder Márton Felsőbányán. Ugyancsak az ő szerkesztésében jelenik meg az „Evangeliumi Lelkészi Társ.“ Ára 3 frt, a „Figyelő“ előfizetőinek 2 frt. — s „Vasárnap“ nép számára. Ára 2 frt. Ajánljuk e lapokat a t. közönség figyelmébe.

A „Magyar Paed. Szemle“ XI. füzete igen változatos és ügyes töllel írt cikkekkkel áll előttünk, melyekből különösen kiválik Rill József

czikke: „A népiskola tovább képző folyama és a nőnevelés.“ (Uhrl Józsa életrajzával, fénynyomatu arcképpel.) Bátran ajánlhatjuk az érdekesen szerkesztett folyóiratot az érdeklődők figyelmébe. Ára 2 frt 50 kr.

„Nemzeti Nőnevelés“ X.—XI. füzetét Péterfi Sándor czikke: Az országos tanító gyűlésről nyitja meg. Azután Molnár Aladár életrajza. Molnár Aladár a nőnevelésről. Országos nőparkiállítás. Streitmann Antal. Rousseauról és Emiljéről Szilassy János. Az orsz. nőparkiállítás és leányiskolánk. Sebestyenné, Stetina Ilona. Széchenyi emlékezete. Komáromy Lajostól stb. cikkek következnek. E kitűnően szerkesztett folyóirat méltán megérdemli a nagyobb mérvű pártolást, s most az új év alkalmából különösen felhívjuk rá a t. közönség figyelmét. Ára 6 frt.

„Sárospataki Lapok“ Mitrovics Gyula sárospataki tanár szerkesztésében a „Sárospataki Irodalmi kör“ új évtől kezdve egy heti lapot indít meg a fennebbi czim alatt. A beküldött mutatóvázszám és a szerkesztő jó neve együttesen ajánlják e vállalatot, mely az egyházi és iskolai életet öleli fel. Ára egész évre 5 frt, mi Sárospatakra Buza János tanárhoz küldendő.

Beküldetett: „A képzőművészet remekei.“ Eredeti metszetek után fényképanyomatokban készíti és kiadja Divald Károly, szövegét írja: Wagner János. Megjelenik minden hónapban 5 képpel. Egy füz. ára 1 frt 20 kr.

„Protestans Pap“ decz. tartalmas száma: Karácsonkor. Unió. Karácsoni és ujévi egyh. beszéd. Tételek az evangelium neveléstanából. A lelkész mint catecheta. A zsidó keresztiszülék kérdéséhez. Nyílt levél Filep M.-hoz. Különfélék. A „Prot. Pap“, mely eddig oct.-tól kezdte az évet, jövőben pályáját a polg. év szerint futja. Ajánljuk e hasznos szaklapot lelkészeink figyelmébe. Ára 4 frt. Szerk. Lagler Sándor és Kálmán Dezső. Kölesd. (Tolnam.)

„A Magyar Fiume“ írta Jakab Elek, a m. tud. akad. I. tagja. Budapest, 1881. Ára 30 kr. A fennebbi czim alatt jeles történésznünk, s folyóiratunk munkatársa egy 36 lapra terjedő történelmi s politikai tanulmányt tett közzé, mely 4 fejezetre oszlik. Az I fejezetben egy történelmi-politikai tájékozást nyújt általánosságban. „Magyarország és Horváthország 1848—49-ben“ című II. fejezetben tárgyalja a horváth-szlavon megyék hangulatát; a bécsi küldöttség Zágrábba visszaérkezésének hatását ez országra, s báró Jellachich megválasztása utáni anarchiai állapotokat. A III-ik fejezet tárgya: Fiume rokon-szenve és sorsa 1848—49-ben. A IV-ikben Magyarországnak Fiuméhez való jogát, s a kormány teendőjét írja le. Végül a zárszóban szerző eszméi menetet három fődologban domborítja ki u. m. az első a magyar kereskedelem ügye; második a szláv törekvésekre való éber figyelmezés; s harmadik az uralkodó-ház és dualizmus érdeke. A korszerű kérdéshez egészen új adatokkal járul s azt minden oldalról megvilágítja. Ez érdekes röpirat nem csak tanulságos olvasmányul szolgál, hanem azt még a történetíró is forrás gyanánt használhatja.

KÜLÖNFÉLÉK.

Unitárius mozgalmak Olaszországban. Gordon Sándor angol hit-rokonunk, ki az unitárius régi emlékeknek szenvedélyes kutatója, a mult szeptemberben e czéltől Olaszországot látogatta meg, s Sienából egy terjedelmes levelet irt a „Christián Life“ számára, melyből érdekesnek látjuk a következőket közölni: „Sienába való jövetelem alkalmával szerencsém volt személyesen is megismerkedni az olaszországi unitárius mozgalom vezérférfiaival, a kiknek nevei az Ön lapjának olvasói előtt is ismeretesek. Milánóban Bracciforté tanárt, az unitárius ügy e lelkes bajnokát látogattam meg, ki egész odaadólag hirdeti elveinket szónoklata és tanítása által. Mint — ő mondja — nagy akadályokkal kell küzdenie, mert Olaszországban a vallás vagy a katolicizmus, — mely annyit jelent mint a pápa — vagy semmi. Az értelmek osztály közül igen sok inkább az utóbbit választja. A hagyományos hitet elveti, s ujjal nem

igen akarja helyettesíteni, és sohasem megy a templomba. Bracciforti mind e mellett nem csügged, s hivei, ha lassan is, de szaporodnak.“ Pármában Sbarbaro Péter tanárt kereste fel, a ki az unitarizmusnak az irodalom terén épen oly buzgó terjesztője, mint Bracciforti a szószéken. Sbarbaro a Channing-féle unitarizmusnak a képviselője. Sbarbaro ajánlása folytán megismerkedett a modenai egyetemen könyvtárnokával, kivel érdekes beszélgetést folytatott az olaszországi viszonyokról. Nevezett könyvtárnok is szakított a catholicizmus-sal, de még sehová se csatlakozott. Sajnálataát fejezte ki, hogy Olaszországban hiányoznak a szabadelvű keresztény egyházak s így a materializmusnak szabadabb tér nyílik. Az olasz bölcselek iránya is a materializmus felé hajlik, kivétel azonban a híres Mamiani, ki nyíltan unitáriusnak vallja magát, s a kit ez évi 1-ső és 2-ik füzetünkben gr. Kuun Géza jeles munkatársunk ismertetett; és Ferri Lajos, ki szintén hasonló állást foglal el. Mamiani iratainak nagy sulyt költsönöz írói hírneve és a magas állás, melyet Rómában, mint Senator elfoglal. Sienában, a Socinok ősi helyén sok érdekes emlékre talált s eddig nem ismert adatokat fedezett fel, melyek a szabadelvű kereszténység előharczosai történetére élénk világot vetnek.

Beköszöntő. Mózes András a kolozsvári ekklezsia egyik most választott rendes lelkésze f. évi nov. 6-án tartotta meg beköszöntőjét 1 kor. 3, 11. alapján. „Más fundamentumot seuki nem vethet azon kívül, a mely egyszer vetett, mely a Jézus Krisztus.“ Szónok a szépen kidolgozott s vonzó irányu beszédjében a keresztény vallás fölényét fejtegette más vallások felett, s azokat az igazságokat s elveket, melyek annak fenállását örök időkre biztosítják. Élénk előadása s rokonszenves hangjával mindvégig lekötötte a szép számu hallgatóság figyelmét s megnyerte tetszését, s mindenki nagy lelki megelégedéssel távozott el a szent helyről.

A „Channing emlék templom“, melynek szegletkövét a mult évben születésnapja századik évfordulójának megünneplése alkalmával tették volt le, folyó évi október 19-én megható és lélekemelő innepélyességgel szentelték fel, Newportban, Channing születése helyén. A legkitünőbb szónokok tartottak szebbnél-szebb alkalmi beszédeket. E magasztos innepély tanuskodik amerikai hitrokainknak a nagy próféta iránti kegyeletéről; az a tény pedig, hogy a szándékolt 50,000 dollár helyett 125,000 dollárt (250,000 frt) gyűjtöttek ki az emlék templomra: hathatósan mutatja a vallásuk iránti áldozatkészségüket. Egyebeket mellőzve, közöljük a felszentelési formulát, mely így hangzik: „Mi e hajlékot az egy igaz Istennek, a mi mennyei Atyánknak tiszteletére szenteljük. Felszenteljük: az ésszerű vallásnak, az őszinte szívből jövő imának, az egyszerű szertartásnak, a szabad gondolatnak, az igazság utáni bátor vizsgálódásnak és a folytonosan haladó tudománynak. Felszenteljük e templomot: a lélek mivelésének, mind annak a mi nemesíti és erősíti a szívet s emberi szellemet; mindannak a mi neveli az emberben való hitet az élet lehetőségében ugy itt, mint a jövő életben. Felszenteljük e házat: az emberiség szolgálatára, az egyéni jellem képzésére s minden keresztény erény gyakorlására. E falak között hadd tanulják meg az emberek egymást szeretni, egymás terhén könnyíteni és mindenkivel jól tenni; hadd találkozzék itten gazdag és szegény, felső és alsó rangu, bűnös és erényes egyenlő kiváltsággal; hadd árásson itt mindenki áldást mindenkire és tanulja meg ki-ki ugy szeretni embertársát, mint önmagát. Végezetre felszenteljük e házat: a keresztény testvéresülésre, az egyetemes egyház szolgálatára és Jézus Krisztus evangéliuma

terjesztésére. Vajha az Isten áldása megkoronázná a mi emberi törekvésünket.“ E felszentelési formula világos feleletül szolgálhat azok számára, a kik gyakran teszik fel azt a kérdést, hogy vajjon mit hirdetnek az unitárius templomokban.

Sámi László néhai kedves emlékü munkatársunknak több becses levélét birjuk, melyekből egy pár sort közlünk jellemzésére. A „Dávid Ferencz emlékezete“ című czikkre vonatkozólag így nyilatkozik: „A czikket, melyet írni akarok, nem lehet a Jézus nélkül megírnom. A Jézussal pedig, ezzel az „ingens szívü emberrel“ úgy vagyok, mint volt Angelico de Fiésole festő, ki a Jézus főt mindig térdelve festette. Én nem térdelve fogok ugyan írni, de csakugyan nyugodt kedélyre van szükségem, hogy írhassek arról, (Dávid F.) kit szíve nagyságáért és jelleme morális szépségeért régen azok közé soroztam, kiket tisztelettel és szeretettel idézek vissza emlékezetembe.“ E sorok mutatják vallásos gondolkozását — Egy másik levele mutatja nemes lelkiségét s azt, hogy mennyire nem volt felekezeties Ugyanis a szerény honorariumot, melylyel dolgozatát jatalmazni kívántuk, a következő sorok mellett küldötte vissza: „Eszem ágában sem volt, hogy a „Ker. Magvetőbe“ irt czikkemért díjat várjak. Én fizetve érzem magamat a szerkesztők barátságával, és azzal a szíveségökkel, hogy folyóiratukat számomra mindig megküldötték. Nagyon köszönöm szíves megemlékezésöket, és a küldött összeg-t hálával vettem. Ez a pénz már az enyém; úgy rendelkezhetem vele, a hogy tetszik. Én azt gondolom, hogy gyümölcsözőbben használom el, ha átküldöm Önnek kedves barátom, azzal a kéréssel, hogy szíveskedjék ezt az idei nyári vizsga alkalmával egy szegény jó tanulónak jutalmul adni.“ E kívánsága teljesített is.

Szentté avatás. Rómában folyó hó 8-án négyen jutottak a halhatatlan címhez. Az illetők mindenik titokteljes csodák végbevitelle által érdemesítette magát arra, hogy ily kitüntetésben részesüljön. A néphit szerint eszettek által eszközölt csodák történeti komoly festmények által vannak megörökítve nagy zászlókon, miket a kíváncsiak megbámulhattak a szentté avatás ünnepé-lye alkalmával. Felvilágosodás! mikor jó el a te országod? . . .

Mire nem használják fel a vallást? Irlandban, Derry megyében a követválasztás alkalmával egy conservatív és szabadelvű jelölt állottak egymással szembe. A szabadelvűek jelöltje, Porter főügyész, unitárius volt. A conservativeké: Wilson orthodox. A Wilson pártján levők ilyen plákátot ragasztottak ki: „Derrybeli keresztények! Ti Isten, erény és erkölcsiség mellett akartok-e szavazni vagy ezek ellen? Az a ki Wilsonra adja szavazatát, Isten, erény és erkölcsiség mellett van; az pedig a ki Porterre, azok ellen. Kiáltásotok azért Derrybeli keresztények a szavazó urnánál, hogy a ki Isten mellett van, szavazzon Wilsonra.“ Hanem a vallási bigottság eme fogása nem sikerült, mert a Derrybeli keresztények mégis Portert választották meg.

Az eperjesi theologusok „Önképző s önszegélyző egyesület“-e szíves kérelmet intéz a protestáns pártfogókhoz a célból, hogy segélyforrásait növelje és minél több szűkölködő theologus tanulónak eszközölhesse a fentartását. E késő felhívást annál inkább ajánlhatjuk az illetők szíves figyelmébe, mert az egyesület élén Hörk József tanár áll, mi növelheti a biztosítást az adományok helyes fölhasználására nézt.

Weisz Bernát Ferencz működése nyomán 443 isk. takarékpénztárral foglalkozó tanító közül sorsolás útján 101 részesült 25 ftos jutalomban.

Amerikaiasan. Az egyesült államok egyetemereire menendő szegényebb tanulók közül a megelőző szünetidőn nagyon sokan alkalmazást vállaltak mint pinczerek a népesebb fürdőkön a szállodákban. Ily módon elegendőt kerestek, hogy magokat télen át az egyetemeken fenntarthassák szegény szülőik romlása nélkül. Hogy a pénzszerzés e bátor módjából semmi társadalmi hátrány sem háromlott rájuk, abból a tényből is látható, hogy a „Dartmouth College“-ba beigtatott egyik növendék a „Boston Courier“ hasábjain telyes nyíltsággal elbeszéli egy nagy szállodában töltött szolgálása alatt szerzett tapasztalatait. Szerinte az alkalmazott személyek között a legjobban növeltek és legműveltebbek az ő pinczér társai voltak, kik közül némelyek mint jó családok sarjadékai, jártasabbak voltak a mivelő társadalmi szokásokban, mint némelyek azok közül, kiket felszolgáltak. Az étkezések közti rövid időközökben classikusokat olvastak, vagy számtani feladványokat dolgoztak ki. Örömmel értesülünk, hogy ezek a vállalkozó fiatal urak szorgalmatosságok, finom modorok és példás magokviselete által nagyobb fizetést igényelnek és kapnak, mint az amerikai nagyobb vendéglőkbe alkalmazott német, svájci vagy iri professionatus pinczerek.

Bécsben a lakosság vallására nézt az 1880. decz. 31-ki népszámlálás szerint következőleg áll: róm. kath. volt 603,913, izraelita 72,543, evangélikus 24,993, görög vallású 2048, unitarius 51.

Az idők jele. Az Egyesült Államokban az unitariusok meadville-i theologiai intézetét az Ohio államban levő német szabadelvű protestánsok papjaik kiképzésére közelebből egy nagy gyűlésben egyhangulag elfogadták.

Gyászhirek: Kuun Géza gróf folyóiratunk t. dolgozó társa igen érdekeny vesztéséget szenvedett édes atya Osdolai gróf Kuun Lászlónak élte 82-ik évében, nov. hó 2-án Dédácson történt halálában. Gróf Kuun László egyik igen derék tagja volt a magyar főrendű családoknak. Mint jeles gazda és mint tudományoszerető férfiú tűnt ki. Sok nyelvet beszélt. Utolsó éveiben a svédet tanulta. Magunknak is volt szerencsénk személyesen ismerni a szó valódi értelmében mivelő grótot, s elhunytát szívünköl sajnáljuk. Ő kötelességét hűn teljesítette, s a nemzetnek, a magyar tudományosságának egy kitűnő munkást nevelt Kuun Géza gróf fiában. Rajta kívül még egy gyermeket hagyott hátra a csakugyan nagy mivelőségű és szép lelkületű gróf Kuun Imrét, Fái Fáy Bélánét.

László Domokost, az udvarhelyi egyh. környék felügyelő gondnokát leverő csapás találta. Ugyanis mult oct. hóban hirtelen elvesztette 8 éves Kálmán nevű már is szép reményekre jogosító fiát. Fogadja részvétünk kifejezését váratlan vesztésége felett!

Egyházunkat és az orvosi tudományt egy újabb nagy vesztés érte: Dr. Joó István 1881. év december 3-án 15 évig tartó hosszas szenvedés után egy jobb hazába költözött. Dr. Joó született Kolozsvártt 1806. mártz. 7-én, hol atya tehetős iparos volt. A gymnasialis osztályokat Kolozsvártt az unitarius gymnasiumban végezte, innen Bécsbe ment s ott az orvosi tudományoknak lett rendes hallgatója. 1833-ban kitűnő sikerrel végezte az orvosi tanulmányt s még ugyanabban az évben orvostudorrá és szülészmesterré avattott. 1838-ban a kolozsvári orvos-sebész akadémia rendes tanárává nevezetett ki. Ő volt az első unitarius, kit állami intézetnél alkalmaztak, mióta Erdély a Habsburgház alá került. S harmincz évig működött ezen intézetnél fáradhatatlan buzgalommal, minden idejét a tudománynak szentelve. Irodalmi téren is munkálkodott, a miért a „Budapesti kir. orvos-egyesület“ már 1842-ben levelező tagjává választotta. 1870-ben betegség miatt kénytelen volt nyugalomba lépni, s azóta folytonos szenvedés volt élete. Dr. Joó, mint jótékony adakozó is megörökítette a nevét. 1000 forintot adományozott a kolozsvári unitar. leányiskolának, 100 frtot a budapesti unitar. eklézsiának, 100 frtot a székely egyesületnek, orvosi könyveit a kolozsvári tud. egyetem természetani fakultásának, egyéb könyveit és gyűjteményeit az unitarius kollégiumnak hagyta. Dr.

Joó István halálát annál inkább sajnáljuk, mert benne a Joó családnak, mely már a 17. száz elején tekintélyes helyet foglalt el a kolozsvári polgárság közt, az utolsó sarja halt ki.

Figyelmeztetés. Demjén László jónevű könyvkereskedő mellékelt hirdetésére különösen felhívjuk olvasóink figyelmét.

A szerkesztőség postája.

Gróf Kuun Gézának Florence. Szíves küldeményét köszönettel vetjük, de már e füzetünkre későn. Jövő évi 1-ső számunk azonban hozni fogja. Csegezy L. Bágyon. Kívánságát jövő füzetünkben teljesítjük.

T. Olvasóinkhoz. A küszöbön álló új év alkalmából nem tartjuk szükségesnek új előfizetésre felhívást bocsátani ki t. olvasóinkhoz. Szerencséseknek mondhatjuk magunkat, hogy pártfogóink és előfizetőink az évvel nem szállanak el, hanem állandó viszonyt tartanak fenn velünk, folyóiratunknak hű barátjai. A programadást is mellőzzük, mert folyóiratunk szabadelvű keresztény irányban halad továbbra is, s ugyanazzal a berendezéssel és változatos tartalommal jelenik meg.

Teljes erőnkéből fogunk igyekezni, hogy a t. közönség nagybecsű pártfogását a jövőben is kiérdemeljük.

Boldog új évet!

ARANY-KÖNYV.

Nyilvános köszönet. Toroczkói lakós özvegy Vernes Istvánné szül. Botár Sára asszony, a sinfalvi Unitárius egyháznak ajándékozott egy finom gyapju szövetből készült urasztali diszes terítőt, értéke 6 frt o. é. — és adta ez évi szentmihálynap i urvacsorához a kenyeret és bort. Midőn ezért a tisztelt nőnek, kegyes adományaiért egyházam nevében köszönetet mondok, egyszermind azon óhajtasomat fejezem ki, hogy nemes tette jutalmát találja fel szent hitében és nemes öntudatában.

Sinfalva, 1881. november hó.

Szuhay János,
lelkész.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

VIII. Közlemény.

Mlgs. Szabó Lajos ur	10 frt.
B. E. Kovács János utján	10 „
Mózes András	5 „
Schwarz E. Gusztáv (Pozsony)	1 frt.

Tiszt. Inczefy Dénes ur 191 számu gyűjtő ivén: A dersi ekklezsia közpénztárából 10 frt. Inczei Dénes dersi pap 4 frt. Kis Jakab dersi mester 1 frt. Bodor Pál ev. ref. nyugalomba lépett pap és dersi nagybirtokos 30 kr. Lengyel Bogdán és Antal testvérek (gör. cath.) 20 kr. Szathmári Miklós községi tanító 30 kr. Kovács János nyugalomba lépett Unitár mester 1 frt. Barta Zsigmond megyei gondnok 66 kr. Kóts Mihály egyházi 34 kr. Neuman József (mózes vallásu) 20 kr. Pál Ferencz (a György fia) 10 kr. Összesen 18 frt 10 kr.

A 77. számú gyűjtő iven: Nagy Sándor H.-Karácsonfalván 40 kr. Végh Mihály H.-Karácsonfalván 25 kr. A h.-karácsonfalvi ekklezsiai tagoktól kéregetés útján gyűlt: a) törökbuza három véka, vékája eladatott per 80 krajczáron, együtt 2 frt 40 kr. b) elegy gabona gyűlt két véka, eladatott vékája per 90 kr., együtt 1 frt 80 kr. A h.-karácsonfalvi unitárius ekklezsia pénztára 4 frt. Összesen 8 frt 85 kr.

A 80. számú gyűjtő iven: A városfalvi eclesia közmegegyezésből most egyelőre 5 frt.

A 90. számú gyűjtő iven: Máté Áron 20 kr. Deák István 5 kr. Sándor Ábel 3 kr. Balázs Sándor 3 kr. Czerják Lőrincz 3 kr. Ifjabb Sándor Lajos 3 kr. Jakab Mózes 4 kr. Idősb Sándor Lajos 5 kr. Idősb Sándor János 5 kr. Sándor Pál 5 kr. Soós Ferenczné 5 kr. I. Sándor József 8 kr. Id. Sándor Mózes 5 kr. Balázs András 4 kr. Id. Sata János 4 kr. Ifj. Balázs Mózes 4 kr. Pál Mátyás 4 kr. Balázs Ferencz 4 kr. Ifj. Sándor János 4 kr. Balási Istvánné 4 frt. Ifj. Sándor Mihály 4 kr. Megye pénztárából 20 kr. Összesen 1 frt 26 kr.

A 84. számú gyűjtő iven: A homoród-szentmártoni ekklezsia pénztára 3 frt. Dombi Mózes lelkész 1 frt. Derzsi Gábor tanító 50 kr. Jakab Mihály izraelita 30 kr. Id. Dombi Ferencz 10 kr. K. Dombi Mózes 10 kr. Tekintetes Lukácsfy Sándor ur 10 kr. Bartok József 3 kr. Rácz Péter 10 kr. Csala Ferencz 5 kr. If. Beke Ferencz 5 kr. Dombi István (pali) 5 kr. Vas Mihály 5 kr. Id. Szabó Mózesné 5 kr. Beke Mihály 10 kr. Molnár János 5 kr. Bató József 5 kr. Kádár Lőrincz 5 kr. Kádár József 5 kr. Kádár Dániel 5 kr. Balázs Sándor 5 kr. Sós Dániel 5 kr. Szász Ferencz 15 kr. Kovács József 3 kr. K. Dumbi István 5 kr. Pap Áron 16 kr. Kovács András 5 kr. Pál Lajos 5 kr. Simény Ferencz 20 kr. Bencze Ferencz 5 kr. Dombi János 5 kr. Széki Ferenczné 10 kr. Id. Kerekes István 10 kr. Jakab József 20 kr. Szász Ferencz (réti) 5 kr. Dombi Pál 15 kr. Beke András 10 kr. K. Beke András 5 kr. Pap János 10 kr. Kádár Péter 5 kr. Id. Dombi István 15 kr. Szabó Ferenczné 5 kr. Id. Kádár Ferencz 5 kr. Ifj. Kádár András 5 kr. Szász Pál 5 kr. Nagy István 5 kr. Beke Ferencz 5 kr. Dombi Mózes (széki) 5 kr. Beke Sándor és Péter 10 kr. Özv. Kádár Györgyné 5 kr. Csala István 5 kr. Beke János 18 kr. Összesen 8 frt 50 kr.

A 91. számú gyűjtő iven Kénoson: Kisgyörgy Sándor 1 frt. Szabó Pál 40 kr. Ifj. Főris Mózes 20 kr. Vida Sándor 20 kr. Id. Sándor Mózes 25 kr. Benedek István 25 kr. Sándor Lajos 20 kr. Kis Dániel 10 kr. Id. Sándor József 10 kr. Demeter István 10 kr. Mózes Mihály 20 kr. Sándor József felső 10 kr. Kádár József 10 kr. Id. Főris Mózes 20 kr. Pál Mózes 10 kr. Ifj. Sándor József 10 kr. Nagy Ferencz 10 kr. Kovács Mózes 10 kr. Gál József 10 kr. Rácz Mózes 10 kr. László Károly 10 kr. Fosztó Ferencz 10 kr. Ifj. Sándor Mihály 10 kr. Sándor Pál Mihály 10 kr. Id. Máté József 10 kr. Máté János 10 kr. Czerják Sámuel 10 kr. Imre Ferencz 10 kr. Kis Sándor 5 kr. Máté Istvánné 5 kr. Nagy Mózesné 5 kr. Id. Sándor Mihály 5 kr. Mózes István 5 kr. Gál Péter 5 kr. Sándor Mihály 5 kr. Karda Ferencz 5 kr. Mózes András 5 kr. Bodor József róm. kath. 5 kr. Máté Mózes 5 kr. Lukács Mihály 5 kr. Nyisztor Györgyné 5 kr. Todor Sándor 5 kr. Ferencz Mihály róm. kath. 5 kr. Sándor János 5 kr. Sándor József belső 5 kr. Ifj. Máté József 5 kr. Fosztó József 5 kr. Máté József középső 5 kr. Kis Lőrincz 5 kr. Kis János 5 kr. Id. Imre András 5 kr. Ifj. Imre András 5 kr. Tózsér János 4 kr. Ifj. Derzsi Mihály 4 kr. Sándor Ferencz 4 kr. Id. Derzsi Mihály 2 kr. Czerják Ferencz 2 kr. Szabó Mózes 2 kr. Sándor András 1 kr. Özv. Kis Sándorné 1 kr. Főris István 1 kr. Összesen 6 frt 21 kr.

A 83. számú gyűjtő iven: Bedő Lajos recsenyédi lelkész 1 frt.

A 86. számú gyűjtő iven: Varga Zsigmond h.-keményfalvi pap adott 50 kr. Konez Ferencz gondnok 10 kr. Lőrinczi Lidia papné 10 kr. A h.-keményfalvi unitárius ekklezsia pénztára 40 kr. Az egyháziak gyűjteléke az unitárius ekklezsia több tagjaitól törökbuza csősül adatva, tessz másfél véka törökbuzáat, mi elarusítottat 1 frt 20 kron. Ugyanez uton gyűlt fél véka rozs, ára 50 kr. Varga Gizella 10 kr. Varga Lenka 10 kr. Varga Béla 5 kr. Varga Ilka 5 kr. Gábor Regina 5 kr. Összesen 3 frt 15 kr.

A 87. számú gyűjtő iven: A gyepei unitárius hitközség tagjai házanként megkerestetvén gabonául adakoztak 3 és $\frac{1}{2}$ véka törökbuzáat, melynek

pénzértéke 2 frt 80 kr. Kézpénz gyűjtélék 25 kr. A gyepesi unitárius eklekzsia adományai 1 frt 20 kr. Sándor Aron 2 frt. Bartha József 50 kr. Id. László Ferencz 5 frt. A községi birtokosság 5 frt. Összesen 16 frt 75 kr.

A 76. számú gyűjtő iven: Mihály Domokos Homorod Aimásról 2 frt. Török Sámuel és neje Hajós Rebeka 10 frt. Sándor Lajos 1 frt. A homorod-almásai közbirtokosság 51 frt. Péterfi Aron 50 kr. Péter János 50 kr. Összesen 65 frt.

A 75. számú gyűjtő iven: A vargyasi unitárius eklekzsia 10 frt. Szolga Ferencz 1 frt. Gyertyánffy János róm. kath. 2 frt. Id. Pál Miklós fél véka gabona 50 kr. Sós János fél véka gabona 50 kr. Egyesek adakozásából gyűlt gabona ára 3 frt 60 kr. Csehi Ágnes Gyöngyösiné 2 frt 40 kr. Bonca György 1 frt. Összesen 21 frt.

Az 55. számú gyűjtő iven: Szentmihályról Török Sámuel 1 frt. Miklós György 1 frt. Az eklekzsia pénztára 10 frt. Gabonáni adakozásból 1 frt 50 kr. Varga Pál 20 kr. Kovács Lajos 20 kr. Tarcsafalvi Sámuel 10 kr. Marosi Ferencz 5 kr. Pap Sándorné 10 kr. Diák Mezes 20 kr. Pap Aron 20 kr. Pap Sámuel 20 kr. Kibédi Sándor 3 kr. Ifj. Varga János 4 kr. Varga Lajos 10 kr. Varga Zsigmond 4 kr. Varga Sándor 10 kr. Balázs Sámuel 2 kr. Persely gyűjtélék 56 kr. Összesen 15 frt 64 kr.

A 64. számú gyűjtő iven: A maros-vásárhelyi unitárius egyházközség 1881. ápr. 18-án hozott határozata folytán 25 forintot. Csongvay Károly 5 forintot évenként, 5 évre 25 frt. Csongvay Károly a már említett 25 frt ígértéből a mai nap 1881. okt. 3-án az 5 frtot befizette. Csongvay Lajos 5 frt. Fekete Gábor 2 frt. Maros-Szentkirályi unitárius eklekzsia 5 frt. Szolga Miklós 5 frt. Kelemen Albert lelkész 2 frt. Összesen 49 frt. A 49 forinthez fizetett még Szabó Márton ur 1 frtot. Szt.-gericzei eklekzsia 50 forintból fizetett 25 forintot. Összesen 75 frt.

A 73. sz. gyűjtő iven: Az unitárius eklekzsia Szt.-Háromságon 5 frt. Nagy Ferencz 10 kr. Nagy Lázár 10 kr. Nagy Imre 12 kr. Id. Kovács Mihály 20 kr. Id. Nagy János 10 kr. Ifj. Nagy János 8 kr. Szabó Ferencz 10 kr. Nagy Péter 10 kr. Nagy Lőrincz 10 kr. Id. Kovács József 20 kr. Csiki József 10 kr. Ifj. Csiki Zsigmond 10 kr. Nagy József 10 kr. Györfi Sándor 50 kr. Összesen 7 frt.

A 101. számú gyűjtő iven: Kiss Sándor lelkész Laborfalván 1 frt. Vida Mária az előbbi neje 1 frt. Id. Szentiványi Zsigmond 1 frt. Márkos József 50 kr. Benke Ferencz 30 kr. Berde Mihály 40 kr. Benke Ferenczné lutheránus 20 kr. Benke Sándor 10 kr. Id. Bába János 30 kr. Joó Mózes 40 kr. Id. Joó Andrásné 20 kr. Berde Mózes 40 kr. Berde Mózesné 20 kr. Benke Mária hajadon 10 kr. Ifj. Kis Mihály és neje 20 kr. Kádár Lajos tanító 40 kr. Márkos Lina az előbbi neje 60 kr. Vaszi Jánosné Miklós Mária 10 kr. Dánér Anna Kispál Józsefné 20 kr. Sigmund Károly 30 kr. Sigmund Károlyné, szül. Kis Juliánna 20 kr. Bagoly János 10 kr. Márkos András 10 kr. Kis János 10 kr. Pál Györgyné 10 kr. Géric Istvánné 10 kr. Szász Lukácsné 10 kr. Benke Anos 10 kr. Hosszu Györgyné Németh Mária 50 kr. Szász János és neje 20 kr. Id. Korodi Mihályné Joó Mária 20 kr. Márkos Antal 20 kr. Márkos Ferenczné 10 kr. Márkos Sámuelné 10 kr. Zoltán Zsigmond és neje 20 kr. Szentiványi Györgyné, Csósz Mária ev. ref. 30 kr. Márkos Benedekné 20 kr. Márkos Andrásné 30 kr. Szentiványi Antal ev. ref. 1 frt. Dénes Julis szacsi ev. ref. cseléd 10 kr. Szász Anna hajadon 20 kr. Korodi József 10 kr. szül. Débora 10 kr. Hajdu András 50 kr. Jakab Zsigmond 10 kr. Szász József 5 kr. Deák Ferencz 4 kr. Benke János (növendék) 4 kr. Bába András róm. kath. 10 kr. Barti Róza hajadon 10 kr. Dobri Mihály 4 kr. Bedő Imre róm. kath. 50 kr. Laborfalvi unitárius megye pénztára 2 frt. Bartha András 23 kr. Szentiványi Lajos róm. kath. 50 kr. Összesen 16 frt 50 kr.

Tiszt. Török Sámuel 232. számú gyűjtő iven: Török Sámuel Szentmihályról 3 frt. Osváth Pál Demeterfalváról 20 kr. Diák Sándor Demeterfalváról 20 kr. Mihály Zsuzsanna 40 kr. Többek gabonában tett adakozásából Demeter-Kobátfalvában 3 frt 37 kr. A kobátfalvi fiókegyház 5 frt. Benke Zsigmond Benczéd 10 kr. Pap Mózes 10 kr. Ezen kívül a benczédi fiókában gyűlt pénzben 20 kr., gabonában 2 frt. Összesen 14 frt 57 kr. Csicsvari György 400. gyűjtő iven: Czecz Péter 2 frt. Szentgyörgyi Károly, Karl Ferencz 10 kr. Özy. Kiss Lajosné, Rédigér Lotti 1 frt. N. N.

20 kr. Székly Miklós gyógyszerész 50 kr. Egy valaki 20 kr. Losteiner Ferencz 20 kr. Lichtenegger Ignácz 60 kr. Nagy Imre 10 kr. Szász András 20 kr. Jung Ferencz 20 kr. N. N. 10 kr. Csizsár János 10 kr. Pap Gábor feleki lelkész 20 kr. Klenk József 20 kr. Székely Sámuelné 1 frt. Beőjthy Mózes 20 kr. Ifj. Veres József 20 kr. Gál Miklós papjelölt 2 frt. Egy valaki 1 frt. Matskásy Gábor 2 frt. Szabó Ödön 50 kr. Lévi József 1 frt 11 kr. Bereczki Károly 60 kr. Gál Kálmán 1 frt. Boros Judith Tordátfalváról 50 kr. Boros Mihály Tordátfalváról 50 kr. Boros Ilona Tordátfalváról 50 kr. Ifj. Végh Mihály 1 frt. Boros György 5 frt. Összesen 23 frt 21 kr.

E közlemény összege 332 frt 74 kr. Ehez adva a VII-ik közlemény összegét 7871 frt 83 krt. az alap teszen: 8204 frt. 57 kr.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
egyh. pénztárnok.

Marosi Gergely siremlékére adakoztak Maros-Vásárhelyről: Kir. táblai bíró Szolga Miklós 1 frt. Továbbá mint volt tanítványai: Csongvai Lajos 1 frt. Kelemen István 1 frt. Filep Antal 20 kr. Gyöngyösi Béla 1 frt. Összesen 4 frt 20 kr. o. é. A helybeli népbankba tétetett.

Székely-Kereszturon, 1881. decz. 21.

Sándor János.

